

ÇERKEZLER'DE KİMLİK VE AİDİYET*

Gülşen DEMİR**

Semra BOLAT***

Özet

Kimlik ve özellikle etnik kimlik konusu 20. yüzyılın ortalarından itibaren dünyada ve son on yıldır Türkiye’de üzerinde çok sık durulan, araştırılan ve tartışılan bir konu olmuştur. “Etnik nüfus” tespit ve belirlemelerinde, bilimsel olarak grubun “kendine bakışını esas alan”, “kendi kabulüne” dayalı kimlik tanımı yaygındır. Yani, etnik kimlik tanımında esas olan, bir başkasının kimi “ne” olarak gördüğü değil, kişinin kendini “kim” ve “ne” olarak gördüğüdür. Bu bağlamda, Türkiye’de yaşayan Çerkez kökenli gruplar etnik kimlik araştırmaları açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çerkezleri sosyolojik olarak bugün bile henüz millet ya da milliyet olarak nitelemek zor görünmektedir. Çünkü Çerkez kimliği adeta bir üst kimliktir. Bu üst kimlik ya da şemsiye altında 50 civarında boy vardır. Bunlardan bazıları; Abhaz, Oset, Ubih, Kabartey Balkar, Şapsığ, Çeçen, Bjedug, Besleney, Cemguy vs. adlarını taşımaktadır. Çerkez diye bir millet ya da milliyet yoktur. Söz konusu bütün bu boylar dışı karşı kendilerine Çerkez demektirler; ancak kendi aralarında boy adları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre, Çerkezce diye konuşulan bir dil de yoktur; adı geçen tüm boyların kendi ana dili vardır. Kendi aralarında dil bilenleri birbirleri ile anlaşabilmektedirler, ancak ortak bir dilleri yoktur: Rusya’dakilerin ortak dili Rusça, Türkiye’dekilerin ortak dili Türkçe, Suriye’dekilerin ortak dili Arapça veya Fransızca, Ürdün’dekilerin Arapça vb.dir. Bu çalışmada Türkiye’de yaşayan çok sayıdaki etnik gruptan biri olan Çerkezler’in, Anadolu’ya geliş süreçleri ve etnik kimlik algıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Göç, kimlik, etnik kimlik, kültür, Çerkezler.

* Bu çalışma “Aydın’ın Üç Çerkez Yerleşiminde Etnik Kimlik Araştırması” (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2015) isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi’nden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: gdemir@adu.edu.tr

** Bilim Uzmanı(Öğretmen), Özel Çine Büyük Uğur Temel Lisesi.

İletişim: cine@ugurokullari.k12.tr

IDENTITY AND BELONGING IN CIRCASSIAN

Abstract

Identity, especially ethnic identity, is a subject that has been frequently studied. This topic has also been the subject of debate throughout the world since the middle of the 20th century and in Turkey over the last decade. In the process of detecting and identifying the “ethnic population,” the only scientifically valid criterion is the identification of a group based on “self-acknowledgment.” In other words, what is essential in the definition of ethnic identity is not what someone else sees as “what,” but who sees themselves as “who” or “what.” In relation to this discussion, Circassian groups living in Turkey are an important case of ethnic identity research. Even today, it seems difficult to describe Circassians sociologically as a nation or nationality, given that Circassian identity is almost an upper identity. Circassian groups have about 50 tribes under this general group, including Abkhaz, Ossetian, Ubyh, Kabardian Balkar, Shapsug, Chechen, Bjedug, Besleney, Cemguy, and so on. Circassians do not have a singular nation or nationality; in other words, they are all Circassians regardless of their differences. However, tribe names stand out among themselves. Therefore, according to this view, no language exists that is exclusively spoken as Circassian. Although they can communicate effectively with one another, all the tribes have their own native languages. They do not have a distinct language that can be called “Circassian,” and the common languages vary: the languages of those living in Russia, Turkey, Syria, and Jordan are Russian, Turkish, Arabic or French, and Arabic, respectively. This paper focuses on Circassians—one of the many ethnic groups living in Turkey—along with their process of arrival in Anatolia and their perceptions of ethnic identity.

Keywords: *Migration, identity, ethnic identity, culture, Circassian.*

Giriş

Göç, sosyal bir hareket olarak tanımlanmasının yanı sıra ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kavimler göçü ile beraber insanlık, varlığından bu yana göç sürecini ve etkilerini yaşamaya devam etmektedir.

Türkiye, Osmanlı döneminden itibaren bir çok etnik gruba ev sahipliği yapmıştır. Böylesi bir çeşitlilik etnik kimlik olgusunun belirgin bir biçimde hissedilir olmasını ve kimlik arayışlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle 20. yüzyıldan sonra “kimlik”, sıkça sorgulanan ve üzerinde bilimsel araştırmalar yapılan bir konu olmuştur. “Kimlikler” söz konusu olduğunda gruba aidiyet duygusu zamanla bireylerin “ben kimim” sorusunu sormalarını sağlamıştır. İçinde yaşadığı gruba ait olma hissi kimliğin yeniden inşasında önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Kültürel, dilsel ve etnik farklılıklar bir

yandan toplumsal çeşitliliğe neden olurken; bir yandan da sosyal ve siyasal alanda birtakım kimlik problemleri yaşanmasına neden olmuştur. Bireyler kendilerini tanımlarken “Kürt”, “Laz”, “Çerkez” gibi kimliksel vurgularda bulunmaya ve etnik kimliklerini daha emin bir biçimde telaffuz etmeye başlamışlardır. Bugün Türkiye’deki etnik çeşitliliğin önemli bir kısmını Çerkez kökenli gruplar oluşturmaktadır.

Çerkezler 1880’li yıllardan itibaren çeşitli dalgalar halinde Anadolu’ya göç etmiş Kafkas göçmenleridir. Özellikle 1864 yılında çarlık Rusya’sının baskıları ile buldukları toprakları terk eden Kafkas göçmenlerinin bir kısmı Osmanlı’ya bir kısmı ise Balkanlara sığınmışlardır. 93 harbinden sonra Balkanlarda yaşayan bir grup Çerkez Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Osmanlı Devleti, kitleler halinde gelen göçmenleri bir iskan politikası geliştirerek yerleştirmiştir. Osmanlı iskan politikasına göre Çerkezler, bir tampon mekanizma oluşturabilmeleri ile bağlantılı olarak Anadolu ve Rumeli sancaklarına, Karadeniz sahillerine ve Konya, Sivas gibi geniş arazili bölgelere yerleştirilmişlerdir. İzlenen politika boş bırakılan arazileri canlandırmak ve dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek olmuştur. Türklerle uzun yıllar bir arada yaşayan Çerkezlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, ne tür bir kimlik algısı oluşturdukları merak edilen ve üzerinde araştırmalar yapılan sosyolojik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle araştırmamızda, Çerkez kökenli grupların kimlik algısı, üzerinde durulmaya ve sorgulanmaya değer görülmüştür. Kafkasya’dan göç eden göçmenlerin tamamı zaman içerisinde “Çerkez” olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Burada farklı etnik gruplarla iç içe yaşayan Çerkez gruplarının nasıl bir kimlik algısı oluşturdukları ve kendilerini nasıl tanımladıkları, çalışmamızın şekillenerek konu ve sınırlılıklarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Araştırma Kasım 2014- Mart 2015 tarihleri arasında Aydın’ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Kafkas sürgünü dolayısıyla göç eden Çerkezler Aydın sınırları içerisinde söz konusu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Farklı etnik köken ve kültüre sahip bireyler bir arada yaşamaya başlamışlardır.

Yapılan çalışmada sözü edilen bölgelerde yaşayan Çerkezlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, kimlik ifadeleri ve kültürel özelliklerin etnik kimlik algılamalarına yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Türkiye’de Çerkezler ve Araştırmanın Sorunsalı

Kimlik sorunu, tüm sosyal bilimlerdeki en karmaşık ve tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. “Bireylerin kendilerini tanımlamada ‘ben kimim?’ sorusu önemli bir rol oynar. Toplum içinde yaşamının bir sonucu olarak, insanlar yaşadıkları topluluğa ve gruba aitlik hissi geliştirmede bir kimlik kullanmak zorundadırlar” (Yalçın, 2004: 79). İçinde yaşadığımız dönem modern kimliklerin (ulus ve sınıf kimliğinin) gerileyişi, buna karşılık etnik, dinsel, kültürel kimliklerin canlanması anlamında bir “yeniden kimlikleşme” ya da “farklılıkların kimlikleşmesi” dönemi olarak adlandırılmaktadır (Friedman, 1996; Conolly, 1995). Bu nedenle de kimlikler konusu araştırmaya ve tartışılmaya değer bir konu olarak görülmektedir.

Genel olarak belirtilecek olursa, kimlik ve etnisite son yıllarda üzerinde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Toplumsal yapı içerisinde tek bir etnik kimlikten bahsetmek oldukça zordur. Bu bağlamda kimlik meselesi gerek bilimsel gerekse siyasal alanda gündemin en önemli konularından biri haline gelmiştir.

Bu yönde, Türkiye’de etnik gruplardan birini oluşturan Çerkezlerin etnik ve kültürel kimlikleri konusu da tartışmalı ve çok boyutlu bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında homojen/tek bir Çerkez kimliğinden bahsetmek zordur. Dolayısıyla çok parçalı Çerkez kimliklerinden söz etmek daha doğru olacaktır.

Bu noktaya tarihsel olarak bakıldığında Çerkezlik, “anayurtlarından sürüldükten sonra, siyasal coğrafyalarda kendilerine yaşam kurmak zorunda kalmış Kuzey Kafkasyalı toplulukların ortak kimliklerini anlatmaktadır. Bu adı kendi kendilerine koymamışlardır, ancak güçlüklerle korunmaya çalışılan bir kültürel kimliğin ifadesi olarak yıllar içerisinde benimsemişlerdir. Ancak bu hiç de acısız ve kesintisiz bir süreç olmamıştır; çeşitli aşamalardan geçerek bugüne ulaşmıştır. Başka ifadeyle bütün ötekileştirilen kimliklerin başına gelenler onların da başına gelmiştir (Alankuş, 1998).

Kimlik kavramı bütünsel bir özelliğe sahiptir ve bu nedenle de kimliğin en önemli unsurlarının başında kültür gelir. Kültür, özellikle bireyin sosyalleşme sürecinde doğrudan etkili olur ve insanların bireysel kimliklerinin oluşmasına katkıda bulunmanın yanı sıra toplumsal bir kimlik edinmelerini de sağlar.

Nitekim, Çerkezlik kimliği çerçevesinde bakılacak olursa, Çerkez kimliğinin, ötekileştirilen bir kimlik olup olmadığı konusu araştırmanın temel odağı olarak düşünülebilir. Bu kapsamda, araştırmanın sorunsalını Çerkez grupların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, buldukları yerleşim yerlerinde karşılaştıkları sorunlar, bu grupların örgütlenme biçimlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan taşıdığı potansiyel, Çerkezlerin kimlik algısı, aidiyet oluşumları ve diğer yerellerle olan etkileşimleri, Çerkez grupların ve diğer yerellerin birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Veri Analiz Teknikleri

Bu çalışmada, Türkiyeli Çerkezlerin bu coğrafyada yaşadıkları kimlik serüveninin çerçevesini belirleyerek, Çerkezlik kimliğinin nasıl bir kimlik formu oluşturduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda, bu çalışmada aşağıdaki soruların yanıtı aranmaktadır:

- Çerkez gruplar yaşadıkları deneyimler çerçevesinde kendilerini nasıl bir kimlik formu kullanarak tanımlamaktadırlar?
- Aidiyet meselesi bağlamında düşünüldüğünde, Çerkez kökenli bireyler kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullanmaktadırlar?
- Çerkez gruplar ve diğer yerel gruplar arasındaki iletişim ve etkileşim ne boyuttadır?
- Çerkez grupların, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısal özellikleri nelerdir?

Ayrıca, bu sorular dışında, Anadolu'nun her tarafına dağılarak birbirinden farklılaşma yoluna girmiş Çerkez topluluklarının günümüzdeki "kolektif kimlik" pratikleri üzerinden oluşturdukları kültürel ve siyasal birliktelikler aracılığıyla özellikle dernek faaliyetleri kapsamında (dernekleşme aracılığıyla) ortak bir cemaate dönüşme potansiyelinin olup olmadığı da araştırma soruları arasında yer almaktadır.

Çalışmanın temel odağı çerçevesinde araştırma evreni olarak kabul edilecek olan bölgelerde Çerkez nüfusun olması beklenmektedir. Aydın ilinin bazı bölgelerinde farklı göçmen gruplarını bir arada barındıran göçmen köyleri ya da mahalleri olarak bilinen yerleşkeler bulunmaktadır. İlk aşamada, bu kriter

çerçevesinde Aydın ilinde Çerkez kökenli vatandaşların yaşadığı bölgeler taranmış, bu yönde bazı bölgeler kritere uygun yerleşim yerleri olarak tespit edilmiştir. Bu bölgeler arasından özellikle Sınırteke Köyü, Şevketiye Köyü ve Çeştepe Beldesi gibi yerleşim alanları diğer göçmen gruplarla birlikte Çerkez kökenli grupların ağırlıklı olarak yaşadığı yerler olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu yerleşim alanlarında Çerkez gruplar değişen oranlarda ağırlıklı olarak ikâmet etmektedirler. Bu çerçevede, araştırma evreni Aydın’ın Sınırteke Köyü, Şevketiye Köyü ve Çeştepe Beldesinde yaşayan Çerkez kökenli vatandaşlar olarak belirlenmiştir.

Araştırmada temel olarak nitel araştırma yöntemi bağlamında veri toplanması amaçlandığından bu yönde belirlenen evrenden “amaçlı örnekleme” tekniği aracılığı ile katılımcılar seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, evrenin soruna en uygun bir kesimini gözlem konusu yapmaktadır.”(Sencer, 1989: 386). Bu yönde, araştırma evreni olarak belirlenen bölgelerden amaçlı örnekleme tekniği ile toplamda 30 kişilik katılımcı grubu belirlenmiştir.

Bu çalışmada veri toplamada “nitel araştırma” bağlamında “derinlemesine görüşme” ve “gözlem” tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesindeki neden Çerkez kökenli vatandaşların yaşadıkları deneyimlerini kendi ifadeleriyle aktarmalarına olanak sağlamaktır. Başka bir ifadeyle, derinlemesine görüşme tekniğinin, süreçte yaşananların bireysel görüşmeler yoluyla daha kolay ifade edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sayede, bu sürecin biraz daha yakından keşfedilmesi, davranış ve eğilimler hakkında öngörü elde edilmesi hedeflenmektedir.

Görüşme soruları yapılan araştırmanın amacına ulaşabilmesine yönelik olarak kişilerin yorum ve duygularını da yansıtabilmelerine imkan tanımıştır. Görüşmeler esnasında Çerkezlerin bir arada yaşadığı yerleşkelerde onları tanıyan ve bilen kişilerin yol gösterici olmaları önemli olmuştur. Görüşmeler, Çerkez kökenli bireylerle yapılmıştır. Bu tarz bir uygulamanın gerekli görülmesinin sebebi, refleksif bir bakışla bireylerin ve Çerkez kökenli grupların kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda gruba ait bireylerle kurulacak ilişkilerin daha nitelikli ve samimi olmasına bağlı olarak, kurulacak güven ortamı sayesinde bilgi aktarımının daha doğal ve gerçeğe uygun ifadelerle yer vereceği düşünülmüştür.

Görüşme sorularına verilen cevaplar şu temalar altında toplanmış ve değerlendirilmiştir: Kişilik bilgileri, kimlik tanımlamaları / kimlik algılamaları, Kafkas göçü tarihçesi, göç süreci, kültüre ilişkin tutumlar, evliliğe ilişkin yaklaşımlar, farklı etnik gruplara ilişkin tanımlamalar, dil, dernek üyeliği.

Gözlemler yoluyla fiziksel anlamda karşılaştırmalar yapılmış ve kültürün devamlılığı konusunda yapılan toplantı, şenlik ve dernek toplantıları sayesinde Çerkez kökenli grupların bir arada olma işlevini yerine getirmeleri, gelenek görenek ve halk oyunlarının devamlılığını sağlamak noktasındaki uğraşları yakından takip edilmiştir. Görüşme tekniğinin yanı sıra “gözlem tekniği” nin kullanılması eksik parçaların yerine oturmasında etkili olurken, aynı etnik gruba ait olma bilincinin önemini araştırma süresince “izlemeye” imkan tanımıştır. Veri toplamada kullanılan teknikler birbirini tamamlayıcı nitelik göstermiştir.

Çalışmadan elde edilen verilerin tema analizi yapılmıştır. Benzer konular tema olarak belirlenmiş ve buna ilişkin alt temalar çıkarılmıştır. Çalışmada katılımcıların kimliğini korumak adına isimleri G1, G2 ... şeklinde kodlanmıştır. Bazı yerlerde ise kişi isimleri verilmiştir; isimleri verilen kişiler kanaat liderleridir.

3. Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Süreci

Göç, en genel anlamıyla insanların yer değiştirme hareketi olarak neredeyse insanlığın ortaya çıkmasıyla beraber başlayıp günümüze kadar devam eden bir süreç olarak bilinmektedir. Tarihsel süreç içerisinde göçün birden fazla nedeni olabileceği görülmüştür. Bunlardan bazıları; işsizlik, kıtlık, savaşlar, salgın hastalıklar, makineleşme ve sanayileşme, eğitim ihtiyaçları olarak sıralanabilir. Kırdan kente, kentlerden daha büyük kentlere ve uluslararası göç çeşitleri bulunmaktadır. İnsanlar yaşam koşullarını değiştirmek, ihtiyaçlarını karşılamak için göç etmişlerdir. Göç olgusu, tarihsel süreçte merak edilmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda araştırmacılar, akademisyenler farklı göç tanımları yaparak göç sürecini açıklamaya çalışmışlardır: (Hayır, 2004; Yalçın 2004: 13; Gönülal, 2007;; Toros, 2008; İçduygu ve Sirkeci, 1999; Uguz, 2004: 387; Demir, 1997; Mutluer, 2003; Durugönül, 1997: 86; Koca, 2006: 651; İçduygu ve Sirkeci, 1998: 250).

Tarih boyunca meydana gelen bireysel ya da kitlesel göçlerin, dünyanın bugünkü nüfus dağılımını, toplumların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yapılarını ve gelişimlerini şekillendirdiği görülmektedir. Genel olarak ifade edilecek olursa, insanlar tarih boyunca daha iyi yaşam standartları yakalamak amacıyla, bir yerden başka bir yere göç etmişlerdir. Üzerinde yaşadığımız topraklar, tarih boyunca meydana gelen göçler nedeniyle hareketli bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Anadolu’nun on bin yıllık yerleşme tarihi içinde, Anadolu toprakları çok zengin ve nitelikleri çok farklı göç deneyimleri yaşamış ve bugünkü kültürel çeşitliğini bu süreçler sonrasında kazanmıştır (Tekeli, 2007: 447).

Göç olgusu; başta ekonomik nedenler olmak üzere, nüfus mübadeleleri, iskan kanunları sonucu gerçekleşen iç ve dış göç hareketleriyle sürekli olarak Türkiye’nin gündeminde olmuştur. Toplumsal değişme sürecinin bir sonucu olarak Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren zaman içinde değişen hızlarla devam eden ve genelde kırsal yerleşim yerlerinden kentsel yerleşim yerlerine ve doğu bölgelerinden batı bölgelerine doğru, temelde ekonomik nedenli olarak nitelenebilecek bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Yarım yüzyıldan beri devam eden bu göç hareketine, son yirmi yıl içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde terör sonucu oluşan güvenlik sorunları, büyük ölçekli kalkınma projeleri, doğal afetler nedeniyle meydana gelen yer değiştirmeler de eklenmiştir.

Osmanlı Devleti izlediği iskan politikası sayesinde kuruluşundan beri sürekli göç olgusunu yaşamış ve yaşatmıştır. Anadolu’dan Balkanlar’a “şenletmek” maksadıyla göçürülen Türkmenler, Rumeli’den Karadeniz havalisine nakledilen Gayr-ı Müslimler, İstanbul’un ihyası için Aksaray, Karaman bölgelerinden yapılan göçler bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk örneklerdir. Burada üzerinde durulacak göç hareketleri ise 18. yüzyılın sonlarında başlayıp dalga dalga 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Kafkas halklarının göçüdür. 1783 yılında Kırım’ı ilhak eden Ruslar, II. Katerina zamanında Kafkasya’daki ilerlemeyi milli bir politika haline getirmişler, ele geçirilen yerlere Ukraynalıların bir kısmını yerleştirmişlerdi (Barkan, 1950). Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya’da yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre Çerkezistan, Osmanlı Devleti’nin Asya’daki topraklarını muhafaza etmek üzere bir serhat ülkesi haline getirilecekti. Osmanlılar, Çerkezleri kendi taraflarına çekmek için siyasi, özellikle dini faaliyette bulunarak bölgeye gönderilen din adamlarının

çabalarıyla Çerkezler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılmasına çalıştılar (Saydam, 1997: 37).

Ruslar gelmeden önce Çerkezler kuzeyde Don Nehri ağzından güneyde Abhazy'a; batıda Azak ve Karadeniz kıyılarından güneydoğuda Sunja'ya kadar geniş bir alana yayılmış olarak yaşıyorlardı. Batıda en yakın komşuları Kırım Tatarları, Kuban ve Kuma Nehirlerinin kuzeyinde ise göçebe Nogaylardı. Güneybatıda ve Güneyde, Kafkas sıradağları boyunca Abhaz ve Gürcü Prenslikleriyle sınırdılar. Merkezi Kafkasya'da ise dağlık bölgelerde yaşayan Osetler ve Türk boyları Karaçay, Balkarlarla komşuydular. Doğuda Vaynahlar (Çeçen ve İnguşlar), en doğu uçta ise Dağıstanlılar bulunuyordu. Kırım Tatarları aracılığıyla Osmanlılarla tanıştıklarında, dünyanın bu yeni efendisinin hükümdarlığını hemen kabul etmediler. O dönemde Çerkez ülkesine sefer düzenleyen Osmanlı ve Kırım Tatar orduları büyük zayıatlarla geri döndüler. Rusya Osmanlı'nın Kafkasya'ya yayılmasını, Osmanlı da Rusya'nın Karadeniz'e ulaşmasını engellemek istiyordu. Kırım Hanları'nın baskılarından ve onlara ödenen vergilerden (özellikle e insan vergisi, Kabardeyler her yıl hana, yirmi yaşından küçük iki yüz genç kız ve yüz genç erkekten oluşan üç yüz köle haraç ödemek zorundaydılar) bunalan Çerkezler ise başlangıçta Rusya'nın desteğini talep etmiş, ancak Rusya'nın işgalci amaçlarını çok çabuk fark ederek Osmanlı'ya yönelmişti. Çerkezlere asıl darbe Kafkas-Rus Savaşı tarihinde önemli bir yer tutan Yermolov döneminde (1816-1827) vuruldu. Kanlı hareketler ve veba salgınları, Kabardeylerin 300 binden fazla olan nüfusunu 1818'de 35 bin kişiye kadar indirdi ve Rusya hakimiyetinin kabulüyle sonuçlandı. Çerkezlerin "yer molla" lakabını taktığı Yermolov 1822 yılında bütün Kabardey bölgesini yakıp yıktı. Aynı yıl Nalçik istihkamı inşa edildi. Rus hâkimiyetini kabul etmek istemeyenler Kuban Nehri'nin karşı tarafına, henüz bağımsız olan batı Çerkezya'ya geçerek mücadeleye devam ettiler.

Nitekim Çerkezya'nın siyasi konumu, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşını bitiren Edirne Antlaşmasıyla tamamen değişti. Osmanlı İmparatorluğu Çerkezya'yı Rusya'ya bırakıyordu. Karadeniz kıyısındaki birkaç kale dışında Çerkezya hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmamıştı. Dini bağlılıktan öte Çerkezler de hiçbir zaman kendilerini Osmanlı sultanının tebaası olarak görmemişlerdi. Rusya için de asıl sorun şimdi başlıyor, antlaşmayla elde ettiği toprakları fethetmesi gerekiyordu. Osmanlı padişahının "Çerkezleri ve topraklarını Rus Çarına verdiği" haberi Çerkezler arasına yayılmaya başladı

ve savaşı bırakmaları istendi. General Malinovski Çerkezlere “barışçı” bir yaşamın nimetlerini anlatarak onları Rusya’ya itaat etmeleri için iknaya çalıştı.

Edirne antlaşmasından sonra Çar I. Nikola yönetimi, yüzlerce yıllık deneyimin ışığında kuzey Kafkasya’daki problemi somut olarak tanımladı: “Dağlıların Tam İtaati Ya Da Fiziki Olarak İmha Edilmesi.” Kafkasya fethi başka türlü gerçekleşmeyecekti. Çerkezler topraklarından sürülmeli ve yerlerine kazaklar yerleştirilmeliydi. Bunun için de çarlık eski Roma’nın hareket ilkesini benimsemişti: “Igri et Ferro” (Ateş Ve Kılıçla); ve bu da başka bir ilkeyle destekleniyordu: “Divide et Impera” (Böl Ve Yönet). Dönemin Rus komutanları, Çerkezleri yenmenin mümkün olduğunu, fakat sadece silah zoruyla boyun eğmeyeceklerini, buna açlık silahını da eklemek gerektiğini savunuyorlardı.

Bu da kullanıldı, ancak istenilen sonuç alınmadı.1839’da Karadeniz sahilindeki abluka ve ürünsüzlük yüzünden büyük bir kıtlık yaşayan Şapsığlar ve Ubıhlar açlıktan ölmektense elde kılıçla ölmeye karar vererek kıyı boyunca kurulmuş istihkâmlara saldırdılar. İşgale karşı direnme yolları arayan Şapsığ ve Natuhay Çerkezleri 1830’da Çerkezya’nın Rusya’ya verilmesinin iptali için İstanbul’a bir heyet gönderdiler. Heyet hediyelerle geri gönderildi, ancak Osmanlının Kafkasya’ya geri dönme gücünün kalmadığı ve Çerkezlerin Rusya ile mücadelesinde yalnız olduğu kısa sürede anlaşıldı. Rus ordusuyla Abzeh, Şapsığ ve Ubıh birlikleri arasında yaşanan Fars Savaşı da Çerkezlerin yenilgisiyle sonuçlandı. Rusların durumu kuvvetlenmişti, ancak Rusya içinde Kuzey Kafkasya’da mesele iyice karmaşıklaşıyordu. Dağıstan ve Çeçenistan’da şamilin “müridizm” hareketi güç kazanmış ,Çerkezya’da halkın direnişi artmıştı. Kuzey Kafkas halklarını ortak mücadele için birleştirmek amacıyla lider şamil 1846’da Kabardey’e geldi. Ancak zorlu savaşlardan ve veba salgınından sonra iyice zayıflayan Kabardeyler tekrar ayaklanmayı göze alamadılar. Şamil Dağıstan’a geri döndü. Hemen ardından onu destekleyen bazı prensler de Kuba’nın ötesine geçmek veya Osmanlı’ya sığınmak zorunda kaldılar. 1859’da Şamil’in kesin yenilgisi ve esir alınması çarlığın bütün dikkatini ve gücünü Çerkezya’ya kaydırmasını sağladı.

Haziran1861’de Ubıhların girişimiyle Soçi yakınlarında “büyük ve özgür oturum” meclisi kuruldu. Ubıhlar, Şapsığlar, Abzehler, Sadzlar güçlerini birleştirmeye çalıştılar. Mayıs 1864’te Kafkas Rus Savaşının resmen sona erdiği ilan edildi. Abhazya’nın batısındaki Sadzların dağı toplulukları

Pshular ve Aibgalar direnmeye devam ettiler. Haziran 1864'te Abaza Prenslüğü ortadan kaldırıldı ve yerine geçici olarak, "askeri halk yönetimi" diye adlandırılan Rusya idari sistemi getirildi (Tayfur, 2008).

Kafkas ulusları, özellikle Şeyh Şamil'in hareketinin düşmesinden sonra tarihin en büyük sürgünleri ile karşı karşıya kaldılar (Erkan, 2005: 9).

Çerkezlerin göçünü hızlandırmak için 10 Mayıs 1862'de bir komisyon kuruldu. Komisyon, göç edenlere aile başına 10 ruble para veriyor, Rus gemicilik ve ticaret çevreleriyle, nakliye gemisi sahipleriyle göçmenlerin taşınması için görüşmeler yapıyordu. Sürgün edilenlerin gönderilmesi için üç komisyon kuruldu. Bunlar Anapa'da, Konstantinovski'de ve Taman'da bulunuyordu. Ayrıca en büyük birimlere göçmenlerin gönderilmesini kontrol eden komiserler tayin edilmişti. Yevdokimov, aynı zamanda, Çerkezlerin topraklarını daha çabuk terk etmelerini sağlamak için birliklerine dağlara doğru ilerleyişi hızlandırmaları emrini verdi. Çarlık birlikleri ormanları keserek yollar açıyor, köylerini yakıp yıkarak Çerkezleri topraklarını terk etmeye zorluyorlardı. Önlerine iki seçenek konmuştu; ya bataklık Kuban kıyılarına yerleşecekler ya da Osmanlı'ya göç edeceklerdi (Kumuk, 1992: 92).

Güngör Berzeg'den aktararak, Çerkez sürgününün güzergahını şu şekilde belirtmiştir; 1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkezler deniz yoluyla, Kafkasya'da, Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vd. limanlarından bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indiriliyordu. 1865-1866 tehciri ile Osmanlı-Rus harbinden sonraki 1878 tehciri kara yoluyla gerçekleştirilmiştir. Doğu yolundan genellikle Çeçen, Dağıstan, Asetin Kabardey muhacirleri göçürülmüştür. Daha sonraki göçler de kara yoluyla yapılmıştır (Güngör, 1999).

"Gemilere bindirilen Çerkezler, Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki limanlara, İstanbul, İzmit, İzmir, Ege Adaları, Rodos ve Kıbrıs'a çıkarılmışlardır. Bir bölümü de Burgaz, Varna ve Köstence'ye götürülerek balkanlara yerleştirilmiştir. Çerkezler, balkanlara yoğun olarak 1863- 1866yıllarında, bugünkü Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk ve Romanya topraklarına yerleşmişlerdir. Günümüzde hala Kosova'da da sayıları her ne kadar 300-350 civarında da olsa, Çerkezler varlıklarını devam ettirmektedirler" (Tayfur, 2008).

Osmanlı Devletinin bu denli büyük kitleler halinde göçlere hazırlıklı olmaması göç yolundaki Kafkasları zor durumda bırakırken, daha serin yerlerden gelen iklim koşullarına ayak uyduramayan Kafkasların Çukurova’nın sıcak bölgelerine yerleştirilmeleri yaşamlarını oldukça güçleştirmiş ve birçok ölüme de neden olmuştur. İstiflenerek göç etmek zorunda kalan, göçe zorlanan Çerkezler’in göç yolunda uygunsuz koşullarda, hastalıkların da baş göstermesiyle kayıplar yaşanmıştır. Erdem hastalıklarının yaşanması durumunu şu sözleriyle dile getirmiştir;

“Kafkas halkının Osmanlı topraklarına göçü çok kolay şartlarda olmamıştır. Kafkasyalı göçmenlerin arasında salgın hastalıkların yaygın olduğu söylemi nedeniyle sıklıkla gemiler Kafkasyalı göçmenleri taşımayı reddediyordu ve pek çok gemi tayfası göçmenleri taşımanın bir sonucu olarak kendileri de hastalıklara yakalanmışlardı. İçlerinden şanslı olup Osmanlı topraklarına gelebilenler ise, sayıca çok fazla olmalarından doğan iskân sorunu nedeniyle bir arada yaşamak durumunda kalıyorlar; bu da salgın hastalıkların Kafkas göçmenler arasında sıkça görünmesine neden oluyordu” (Erdem, 2010).

Kafkas sürgünleri, Osmanlı iskân politikaları doğrultusunda iki ana hat üzerinde yerleştirilmişlerdir:

1. Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgesi Hatay’da Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarak bugünkü, Suriye Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenlilere ait yerleşim yerleri bulunmaktadır.

2. İkinci hat ise yine kabaca, güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce illeri boyunca uzanmaktadır. Ayrıca Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de yer yer küçük Kafkas köylerine rastlanmaktadır (kafkasevi.com).

“19. Yüzyıldaki bu nüfus hareketi, Osmanlı devletinin yapısını değiştirmiş ve modern Türkiye’nin de dahil olduğu bir dizi ulus devletin ortaya çıkmasında dolaylı olarak rol oynamıştır. Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü ve ardından Osmanlı nüfusundaki Müslüman oranının yavaş, fakat devamlı olarak yükselişi II. Abdülhamit’in bir İslam politikası benimseme kararlılığında etkili olmuştur. 1878 yılından itibaren hükümet, baskın bir

çoğunluk elde etmiş olan Müslüman nüfusun ideolojik ve kültürel hedeflerine hizmet etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca hükümet, göçmenlerden insan gücü açığını gidermeyi, onları yol yapımında çalıştırmayı, pamuk ekiminde ve özellikle orduda onlardan yararlanmayı umuyordu. Mesela; askerlik alanında 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Trabzon kentinden 3.000 Çerkez kendi isteğiyle Rusya'ya karşı savaşmak üzere Osmanlı ordusuna katılmıştı” (Akyüz, 2008: 39).

“Balkanları terk ederek akın akın İstanbul'a doğru yola çıkan Çerkezleri, Osmanlı, bugünkü Çerkezköy'de durdurdu. Çerkezköy'ün ismi buradan gelmektedir. Anadolu'nun neredeyse her tarafına Çerkezler gönderilmişlerdir. Saray ile akrabalık ilişkileri olan boylar genellikle İstanbul'a yakın konuşlandırılmıştır” (Ağanoğlu, 2001). Anadolu'ya yönelik kitleler halinde yaşanan bu göç hareketleri toplumun sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Göç eden bu insanların başta Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarını tercih etmelerine neden olan hakim düşünce ise kendilerini Türk veya Müslüman, Türkiye'yi anavatan veya Müslüman ülke olarak görmeleri olmuştur (Saydam, 1997).

Şekil 1: Osmanlı İskan Politikasına Göre Kafkas Göçmenlerin Yerleştirildikleri Yerler.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gitmek üzere 1859-1879 yılları arasında, çoğu Çerkez olmak üzere, yaklaşık iki milyon Kafkasyalının vatanlarını terk ettikleri görülmektedir. Ancak bunlardan bir buçuk milyonu (1.500.000) hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir (Karpas, 2010: 70). Yola çıkan ve Osmanlı topraklarına ulaşan nüfus arasındaki fark, salgın

hastalıklar, deniz yolculuğu sırasındaki kayıplardan ve gelenlerin tam olarak kayıt altına alınamamasından kaynaklanmıştır.

Osmanlı Devleti kendisine iltica ederek sığınan Kırım, Kafkas ve diğer Müslüman ve gayr-ı Müslim Muhacirleri belli bir düzen içinde iskân etmeye çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan Muhacirlere yapılacak yardım ve muafiyetler hükümet tarafından 3 Mayıs 1856'da belirlenmiştir (Saydam, 1997: 677).

3.1. Kimlik, Etnisite ve Çerkezler

Kimlik, sosyal bilimler alanındaki önemli kavramlardan biridir. Kimlik kavramının sosyal bilimlerde önemli bir kavram haline gelmesinde kavrama ilişkin entelektüel ilginin artması etkilidir. Kavrama yönelik entelektüel ilgi 80'li ve 90'lı yıllarda artmıştır. Bu dönem zarfında Batı'daki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler bu ilginin artışında etkili olmuştur. Bilhassa 80'li yıllarda, artan bir oranda, gerek Kıta Avrupa'sı ülkelerinde gerekse de ABD, Kanada ve Avustralya özelinde toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda ulus-devlet içerisinde farklı grupların, toplulukların ya da azınlık konumunda olanların farklılık talepleri dile getirilmiştir. Bu tür taleplerin toplumsal ve siyasal alanda yarattığı etki, kimlik kavramına ilişkin farklı nitelermelerin de yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

Toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda görülen farklılığa yönelik talepler özellikle Batı'da, sosyal bilimler alanında kimliğe, etnisiteye ve ulus pratiğine yönelik yeni bir paradigmayı teşkil eder. Bu tür bir kimlik paradigmasının, şu veya bu şekilde göndermede bulunduğu pratik sorunlar ise geniş bir yelpazede yer almaktadır: Evrensel kültür, yerel kültür, insan hakları, küreselleşme, etnik veya dinsel komünöterler, yabancılarla ilişkiler, ırkçılık, azınlıklar, ayrılıkçı hareketler, marjinaler, milliyetçilik, kozmopolitizm, milliyet ve vatandaşlık sorunu, kitleselleşme, bireylik yitimi, sosyal norm ve değerler, ekoloji ve çevre korunması, sosyal bütünleşme ve dayanışma ve hatta daha da somut olarak, Bosna Hersek, Azerbaycan'da, Somali'de, Almanya'da cereyan eden olaylar, vb. dir (Bilgin, 2007: 249). Ancak bu yeni paradigmada asli unsur, bu döneme kadar göz ardı edilen, yok sayılan, yok edilen veya asimile edilmeye çalışılan toplulukların, asimilasyonunun ya da yok edilmesinin geçersizliği üzerine odaklanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak oluşan kimlik arayışları, azınlık etnisitelerin uyanışı, cemaat

tarihini, yurt anlayışını, zamanın derinliklerine götürme çabası farklı kimlik algılarının şekillenmesinde önemlidir (Somersan 2004: 146).

Kimlik, salt anlamı itibariyle kolektif bir yapıya sahip olmamakla birlikte, bireysel yaşantıda var olan tasavvurları, yaşama katılma biçimlerimizi ve son analizde toplumsal yaşantı içerisinde bireyin konumlanmasını kapsamaktadır. Ancak bireysel bir tasavvurun boyutu, toplumsal alanın mahiyetinde farklı bir hüviyete bürünebilmektedir. Bu noktada farklı bir kavrayış ön planda olmaktadır. Bu kavrayış ise toplumsal yaşantının içeriğinde var olan otorite boyutudur ki; bu boyutu yalnızca toplumsal aktörler onları içselleştirdiğinde, kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlediğinde kimlik haline gelirler (Castells, 2008: 13). Birey otorite ile ilişkisiyle birlikte ele alındığında, onun sahip olduğu değerler toplamı, otoriteye yönelik tutumuyla anlamlı olacak ve bir kimlik edinimi süreci başlayacaktır. Toplumsal alandaki otoritenin şekillendirdiği anlam evreni, bireyi farklı kodlamaları ile olanaklı kılacak ve bu şekilde kimlik ontolojik olarak değil, ancak toplumsal ve tarihsel arka planı ile bir oluşum içerisinde var olacaktır. Zira kimliklerin inşası, “tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenlerler” (Castells, 2008: 14).

“M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Kafkasya’yı gezip gören ve eserlerinde buradan bahseden Herodot, Hellenikus, F.Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem Seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya’nın otokton (yerli) halkları için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas, Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla batı söylemi ile Cirkas, Cirkassi, Cirkasiyen ve nihayet Arapların kullandığı Serakise, Çerakise gibi ifadelerden hareketle “Çerkez” sözcüğüne dönüşmüş ve edebiyata geçmiştir” (Aslan, 2005).

Çerkezler Kuzey Kafkasya dağlarının otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halklarıdır (Aslan, 2005). Çerkez, kimi rivayetlere göre Kafkaslar’dan gelen halkların tümüne verilen isimken, kimilerine göre Küçük Asya kökenli, kimilerine göreyse Arap yarımadasından göç eden bir kesimin Grek kültürüyle temasından doğan bir halktır (Namitok, 2003). 19. yüzyılın

başlarında bir zamanlar geniş araziye yayılmakta olan Çerkezler, Kuzeybatı Kafkasya’nın çoğunluktaki halkı idiler. Çerkez sözcüğü sadece aynı etnik kökeni ifade etmek için kullanılmamaktadır. Türkdoğan’ın da belirttiği üzere Kuzey Kafkasya’dan, hatta Kafkasya’dan göçen ve dil dışında ortak bir kültürü paylaşan halkların hepsi için “Çerkez” kavramı kullanılmaktadır” (Türkdoğan, 1996).

Çerkezlerin anavatanı Kafkasya Taman yarımadasından başlayıp Bakü’nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu’na kadar uzanan Kafkas Dağlarının güneyindeki sahadır. Kafkas ve Kafkasya ismi, 1856’dan önceki Osmanlı kaynaklarında görülmeyen bu tabir ilk olarak Eski-Yunan müelliflerinden Aiskhylos’un M.Ö. 490’da yazdığı bilinen “zincire vurulmuş zevk ve eğlence” adlı romanındaki “Kavkasos-Dağı” deyiminde görülür (Kırzioğlu, 1993: 15).

Genellikle, küçük topluluklar, daha büyük topluluklarla bağlantılı olduğundan Çerkez toplulukları kendi içlerinde daha küçük aşiretlere bölünmüş bulunuyorlardı. Bunların tümü, bilinen tarihleri boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşamışlar, zaman zaman Osmanlı’nın ya da İran’ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte, bağımsızlıklarından asla vazgeçmemişlerdir (McCarthy, 1998: 32)

Çerkezler Kuzey Kafkasya’nın halkı olmalarına rağmen, günümüzde Kuzey Kafkasya’daki sayıları oldukça azdır. Rus yöneticilerin uygulamış oldukları baskı politikaları neticesinde Çerkezler sürgüne zorlanmışlardır. Günümüzde Türkiye, Suriye, Ürdün, Filistin, Mısır, Yugoslavya, bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika, Kanada gibi çok farklı ülkelerde yaşamlarını devam ettirmektedirler.

Çerkez sözcüğünün antik Yunancadan gelen Kerket (Kerketai) kelimesinin günümüze dek değişerek gelmiş hali olduğu da kaynaklarda yer almaktadır. Kimi kaynaklar ise Tatarca’dan geldiği iddiasıyla Zihler olarak bilinen Kuzey Kafkaslar’da yaşayan bu halklara toprağı işleyen anlamına gelen Jarkaz sözcüğünün zaman içinde Türkçe dilinde Çerkez veya Çerkez haline dönüştüğünden bahseder (Avagyan, 2004). Çerkez ismiyle ilgili pek çok kaynakta yer alan değişik verilere ek olarak, 1950’lerin sonu ve 60’ların başlarında *Yeni Kafkas* dergisinde çıkan bir makalede Çerkez kelimesi *Adige* kelimesiyle eşleştirilerek bu kelimenin Kabardey dilinde güneşe mensup olanlar ya da yüksekte olanlar manasına geldiği ifade edilmektedir.

Avrupa dillerinde *Circassian*, *Tscherkess*; Rusçada *Cherkess*; Arapçada *Şerakes* ve Türkçede *Çerkez* veya *Çerkez* olarak yazılıp söylenen bu terimin kökeniyle ilgili pek çok farklı görüş bulunmaktadır (Avagyan, 2004: 12).

Çerkez kelimesi Grek tarihçi (Strabon vd.) tarafından da bahsedilen ve Kafkasya’da Çerkezlerin bugün yaşamakta oldukları bölgelerde yaşamış olan *Kerketailerin* (*Cercetae*) adından türemiştir. Kelimenin kökenine dair bu Grekçe kaynaklı yorumu ilk kez dile getirenlerden biri 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Çerkez tarihçi Naguma Şora’dır ki bugünkü Çerkez entelektüellerinin yorumları büyük oranda bu yoruma dayanmakta ve Çerkez tarihi üzerine yazılmış ilk eser olması nedeniyle de Çerkezler arasında oldukça itibar görmektedir. Şora’ya göre, Çerkez kelimesi kimileri Türkçeden, kimileri Tatarca’dan geldiğini söylese de, Greklerin Çerkezleri adlandırmak için kullandıkları *Kerket* kelimesinden kaynaklanmaktadır. İsmail Berkok *Tarihte Kafkasya* adlı kitabında Naguma Şora’nın bu tezini tekrarlayarak Çerkez adının Grekçe *Kerket* kelimesinden geldiğini yazmaktadır. Önceki ikisi gibi Çerkez Aytek Namitok’un *Çerkezlerin Kökeni* (2003: 25) adlı kitabında antik Grek kaynaklarının oldukça kapsamlı bir incelemesi yapılırken, *Kerketlerden* Çerkezleri oluşturan temel Proto-Çerkez kavimlerin birisi olarak bahsedilmekte ve bu tezi güçlendirmektedir.

Çerkez teriminin daha kapsamlı bir terim olduğunu, etnik bir nitelmeden çok sosyal bir nitelime olduğunu ve birden fazla etnik grubu içine aldığını savunanlar da bulunmaktadır. “Arap” ve “Kürt” terimleri gibi “Çerkez” terimi de Tatarlar ve Türkler tarafından sosyal anlamıyla, onları izleyenler ve başka halklar tarafından da savaşkan dağlı boyları tanımlamak için kullanılmıştır ve bütün Kuzey Kafkasyalı halkları içine almaktadır (Avagyan, 2004: 19).

Çerkezler 19. yüzyıl başında Cemguy, Bjeduğ, Jane, Hatukay, Mahoş, Mambeg, Abzeh, Şapsığ, Natuhay, Ademi, Yegerukay, Besleney, Kabardey ve Ubih alt gruplarına ayrılıyorlardı. Savaş ve sürgün sonunda bazıları kayboldu veya diğerlerine karıştı. Bazı araştırmacılar Ubihlari, ayrı bir dilleri olmasını esas alarak ayrı bir etnik grup sayar. Çerkezler sünnî Müslümanlardır; 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ve kırım Türkleri aracılığıyla İslamiyeti benimsemişlerdir.

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak Çerkez adı ve anlamını tek bir tanımlamayla ortaya koymak pek mümkün görülmediği ifade edilebilir.

Kafkas Dilleri iki grupta toplanmaktadır:

A) Güney Kafkas Kolu: 1) Gürcüce, 2) Svanca, 3) Zan Grubu: a) Lazca, b) Mingrelce

B) Kuzey Batı Kafkas Kolu: 1) Abhaz-Abazin Grubu: a) Abhazca; (i) Sadz, (ii) Ahçips, (iii) Bzip, (iv) Apswa, b) Abazince ; (i) Aşkuruwa, (ii) T’ap’anta. 2) Wubikhca, 3) Adigece: a) Batı Grubu; (i) Şapsığ, (ii) Natıhhwac, (iii) Khegak, (iv) Abzakh, (v) Hatuqway, (vi) Bjeduğw, (vii) Jane, (viii) K’emgwiy, (ix) Yecerıqwey, (x) Mahhweş, b) Doğu Grubu : (i) Kabartayca, (ii) Besleneyce

C) Kuzey Doğu Kafkas Kolu: 1) Vainakh Grubu: a) Çeçen-İnguş Grubu; (i) Çeçence, (ii) İnguşca, b) Batsca. 2) Avar-Ando-Dido Grubu: a) Avarca, b) Andi Grubu; (i) Andi, (ii) Botlikh, (iii) Godoberi, (iv) Karata, (v) Bagulal. c) Dido Grubu: (i) Khvarşı, (ii) Dido, (iii) Kapuçca, (iv) Khunzal, (v) Ginukh, d) Arçice. 3) Lak-Dargwa Grubu: a) Lakca, b) Dargwa Grubu; (i) Dargwa, (ii) Kayta, (iii) Kubaçi. 4) Samur Grubu: a) Lezgice, b) Agulca, c) Rutulca, d) Tsakurca, e) Tabasaranca, f) Budukhca, g) Dzhekce. 5) Khinalugca, 6) Udice

Türkiye’de Çerkez kimliğinin değişim sürecine paralel şekilde, uzun yıllar boyunca bütün Kuzey Kafkas Dilleri Çerkezce olarak adlandırılmış, sonraları bu terim sadece Kuzey Batı Kafkas Dilleri için kullanılmaya başlanmış ve son yıllardaki kullanımı sadece Adigece’yi kapsayacak şekilde sınırlanmıştır.

3.2. Türkiye’de Çerkezler, Nüfus ve Dil

Savaşlar ve sürgün sonrasında göç eden ve Osmanlı’ya sığınan Çerkezlerin sayısı kaynaklara göre farklılıklar göstermektedir.

N. Berzeg (1996) konuyla ilgili pek çok kaynağı değerlendirdikten sonra bu rakamın en az 1.700.000 olduğu sonucuna varmaktadır. %25–30 civarındaki ölü sayısı ile birlikte Osmanlı Devleti’ne göç etmek üzere memleketlerinden ayrılan Kırım ve Kafkasyalı sayısının 1.000.000 ila 1.200.000 civarında olduğunu hesaplamaktadır (Saydam, 1997: 91). “Kayda değer bütün etkenler göz önüne alındığında, 1859–1879 yılları arasında çoğu Çerkez olmak üzere yaklaşık 2 milyon Kafkas’ın Rusya’yı terk ettiği tahmininde bulunmak akla yakın görünmektedir. Ancak, bunlardan sadece 1.500.000’i hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir”.

Cahit Aslan tarafından 1989 yılında Adana'nın iki Çerkez köyünde yapılan bir araştırma sonuçlarına göre Çerkezce konuşabilenlerin oranı %84'tür. Konuşmadığı halde bu dili anlayanların oranı ise %16'dır (Aslan, 2005). Köy nüfusu içerisinde günlük ilişkilerde yaygın olarak kullanılan dilin Çerkezce olduğu düşünüldüğünde, kentlerde yaşayan nüfus içerisinde bu nüfusun çok daha düşük olması beklenmelidir. Ayrıca 1989 yılından bu yana köy nüfustaki azalma da dikkate alındığında, bugünkü genel nüfus içerisinde Çerkezce konuşma oranlarının daha da düştüğü tahmin edilebilir.

1993 yılında Konda özel araştırma şirketinin İstanbul'da yaptığı araştırmada ise, "siz kendinizi ne hissediyorsunuz?" sorusunu deneklerin %5.75'i "Kafkas kökenli" olarak yanıtlamıştır. Bu araştırma temel alındığında, Türkiye'deki kuzey Kafkasyalı nüfusu en az 3,5 milyon olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu nüfusun (çoğu 40 yaş üstü) en az üçte birlik kısmı da dilini hala konuşabilmektedir.

3.3. Hemşehrilik ve Hemşehri Dernekleri

Yaşanılan göçlerle birlikte hemşeri derneklerine kentlerde sıkça rastlanmaktadır. Bal'a göre "Hemşerilik genellikle aynı yerleşim yerinden (aynı köy, aynı ilçe, aynı il, aynı bölge vb.) gelmiş olanların birbirlerine atfettikleri sosyal bir statüdür. Hemşeri, aynı coğrafi kökenden gelenlerin kentte aidiyet, kimlik ve dayanışma ihtiyacını giderme amacıyla birbirlerini tanıma sıfatı olarak kullandıkları bir kavramdır (Kurtoğlu, 2005 19; Tekşen, 2003: 132). Hemşerilik ise, birincil ilişkilere dayanan ve hemşeriler için kentte karşılaştığı sorunları çözmede tampon işlevi gören ilişkiler bütünüdür. Bu yönüyle, kentte kırsalla olan bağı anlatan en kapsayıcı cemaatsel ilişki ağlarını ifade eder (Kurtoğlu, 2005 19; Tekşen, 2003: 64). Zira, memleket olarak tanımlanan kırsal mekanda insanlar birbirlerini akrabalık, komşuluk gibi bağlarla tanımlarken, hemşerilik ise, göçten sonra kentte keşfedilen bir kimliktir. Hemşerilik ilişkileriyle, kentte adeta kırsalla ilintili bir cemaat ruhu gelişmiş ve göçmen hemşeri cemaatiyle bütünleşmiştir (Kurtoğlu, 2005: 147-148; Güneş-Ayata, 1997: 96).

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması 2010 verileri doğrultusunda, "hemşerilik kavramı" kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan ve kentlerde anlamını bulan bir kavramdır. Kente tutunma, kentleşme, kente alışma

ve kendini koruma ihtiyacı hemşeriliği yapılaştırmıştır. Ancak hemşerilik aile ve akrabalıktan farklı olarak kente uyum sağlayanlar açısından önemini kaybetmektedir” şeklinde açıklanmaktadır (ASAGM 2010: 152). Bu bilgiler doğrultusunda hemşeriliğin zaman içerisinde kente uyum sağlanmaya başladıkça ilk işlevinden farklı olarak hemşerilerden artık, gelinen yerdeki kültürün devamlılığının sağlanması amacıyla yararlanıldığını söyleyebiliriz. Bu bilgiler doğrultusunda hemşeriliğin zaman içerisinde kente uyum sağlanmaya başladıkça ilk işlevinden farklı olarak hemşerilerden artık, gelinen yerdeki kültürün devamlılığının sağlanması amacıyla yararlanıldığını söyleyebiliriz.

Türkiye’de göçmenlerin yardımlaşma dernekleri 1946’dan itibaren ortaya çıkmaya başlasa da, devlet ancak 1954’ten itibaren 7 dernek tarafından Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonunun kurulmasıyla birlikte bu dernekleri sultasına altına alır. Bu derneklerden biri Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği’dir.

İlk “Çerkez” yardımlaşma derneği Dost Eli Yardımlaşma Derneği Adıyla 1946’da kurulmuştur. Bugün Türkiye’de 80’den fazla Çerkez derneği mevcuttur. Kafkas Derneği (Kafder) 34 şubesiyle en önemli ağı oluşturur. Bunlar: Ankara, Sincan, Bursa, Şarkışla, Reyhanlı, Hendek, Adana (Tufanbeyli), Bolu, Çorum, Soma, Gönen, Susurluk, Antalya, Balıkesir, Erbaa, Sinop, Ladik, Ayancık, Kahramanmaraş, Orhangazi, Gaziantep, İzmir, Pendik-kaynarca, Kartal, Samsun, Konya, Zile (Tokat), Mersin, Kocaeli (İzmit), Manisa, Çanakkale, Pazar (Tokat) ve Kayseri’de faaliyet göstermektedirler. Ayrıca 16 dernek bu ağı katılmak için sırada beklemektedir. Böylece şube sayısı 40’a çıkacaktır.

Kafkas dernekleri, Çerkez bireyleri bir araya getirmek, ortak kültür ve folklorun devamlılığını sağlamak adına hemen her ilde bulunmaktadır. Bugün halihazırda Aydın’da bulunan Kafkas Derneği aktif olarak faaliyet göstermese de, dernek başkanı ve üyeleriyle civar Çerkez köylerinde veya civar illerde Çerkezlerin düzenlemiş oldukları faaliyetlere katılım göstermektedirler. Birçok ilde faaliyet gösteren Kafkas Dernekleri hemşeri derneği algısıyla da kente yeni göç etmiş bireylerin Çerkezlerle tanışmalarını, yabancılık duymadan kente uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Derneklerde Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesi önemli bir faaliyet olmaktadır. Bugün faaliyet göstermekte olan Kafkas derneklerinde her ilde olmasa da Adigece ve Abhazca dilleri ile ilgili kurslar belirli zaman aralıklarında verilmektedir. Çerkez dilinin şu an yaşanan topraklarda ve yeni yetişen kuşaklarca unutulmaması için özellikle Çerkez gençleri bu kurslara yönlendirilmektedir. Böylelikle Çerkez dilinin unutulmayacağı ve daha sonraki kuşaklara da aktarımının sağlanacağı düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları ve Tartışma

Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe Yerleşkelerinde mülakata katılan 30 kişiyle 25 soru çerçevesinde görüşme yapılmış, bu sorulara verilen cevaplar belirli temalar çerçevesinde toparlanarak değerlendirilmiştir:

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Tablo-1: Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaşınız	Şevketiye	Sınırteke	Çeştepe	Toplam
12-20 Yaş	3 Kişi	1 Kişi	1 Kişi	5 Kişi
20-40 Yaş	3 Kişi	2 Kişi	3 Kişi	8 Kişi
40 Yaş ve üzeri	4 Kişi	7 Kişi	6 Kişi	17 Kişi
Toplam	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi	30 Kişi

Görüşmelerimiz esnasında sorularımızı cevaplayan kişilerin yaşlarının öğrenilmesi, özellikle kimlik algısı üzerinde bireylerin yaşlarının etkili olup olmadığını yorumlayabilmek adına önemli bulunmuştur. Aynı zamanda Çerkezlerin tarihi, sürgün hikayeleri, gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında kuşaklar arası karşılaştırmalar yapabilmeyi de kolaylaştırmıştır. Çerkez bireylerin kimlik algısının diğer bireylerle ilişkiler noktasında, gündelik hayata yansımaları da, yaş grupları arasındaki görüş farklılıklarının değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Araştırma süresince yapılan görüşmelerde sorulan sorulara verilen cevaplar arasındaki farklılıklar ve ilgi çekici noktalar araştırmanın özgünlüğü ve kimliğin inşasında yaş değişkeninin etkisini daha şeffaf bir biçimde gözlemlemede etkili olmuştur.

Özellikle sorulan bazı sorularda yaşlara göre alınan cevaplar aynı etnik gruba ait bireyler arasındaki görüş ayrılıklarına ve gruba aidiyet noktasındaki farkındalığı yorumlamaya olanak sağlamıştır.

Tablo-2: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı
Kadın	13 Kişi
Erkek	17 Kişi
Toplam	30 Kişi

Araştırma da cinsiyet değişkeni, Çerkez kültüründe kadın ve erkeğin rolünü kavrayabilmek adına yol gösterici olmuştur. Yapılan görüşmelerde kadın ve erkeklerin sorulara verdikleri cevaplar arasında büyük farklılıklar olmamasına rağmen, özellikle Çerkez kızları ve gelinleri, babaya ve kayınpedere duyulan saygı ve davranış pratiklerini öğrenmek noktasında belirleyici olmuştur.

Sınırteke köyünden 68 yaşındaki Canan Hanım’ın sözleri şöyle;

“Bazı adetlerimiz çok katı. Gelinler büyüklerle özellikle kayınpederleriyle aynı sofrada yeyip içmezdi. Kayınpederi izin vermeden konuşmazlardı. Çerkezler, gelinlere karşı disiplinlilerdir. Eskiye göre daha az devam etse de yine yapanlar var.”

4.2. Çerkezlerde Kimlik Algısı ve Tanımlaması

Araştırmanın amacına yönelik olarak Çerkez göçmenlerin kimlik algısını ve kendilerini nasıl tanımladıklarını yorumlayabilmek üzere “Çerkez kökenli bireyler kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullanmaktadırlar?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

“Ben kendimi Çerkez olarak tanımlarım.” (G.18, K, 68)

“Nereli ve nereden olduğum sorulursa Çerkez olduğumu söylerim.” (G.25, K, 42)

Şevketiye Köyü’nden Janberk NART (21) bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirirken özellikle ismine vurgu yapmaktadır:

“İsmimden dolayı zaten Çerkez olduğumu anlıyorlar. Ben de kendimi Çerkez olarak tanımlıyorum. Kardeşimin ismi de Jankart, ikimizin ismi de Çerkez ismi. Janberk ve Jankart Çerkezlerde iki kardeş savaşçının adymış ve savaşçı anlamına geliyor” (G.2, E, 21).

Bu sorunun sorulmasındaki amaç Çerkezlerin dışa karşı kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullandıklarını görmektir.

Çerkezler farklı bir etnik grup olarak Osmanlı'dan bu yana Türklerle iç içe yaşayan bir millet olabilme özelliğini göstermişlerdir. Türklerle aralarında kurdukları güçlü ve samimi bağ Milli Mücadele Döneminden bugüne dek dikkat çekici olmuştur. Kendilerini dışa karşı Çerkez olarak tanımlasalar da, yaşadıkları yerdeki diğer göçmen gruplar ve Türklerle oldukça iyi anlaşmalarına, farklı kimliklere sahip olmalarına rağmen sorun yaşamadıklarına da vurgular yapmışlardır.

Kimlik meselesi ve Çerkezler söz konusu olduğunda “Diaspora” da vurgulanması gereken bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de yaşayan Çerkezler “Diasporik bir kimlik özelliği taşıyor mu” sorusu önemli sorgulama alanlarından biri haline gelmektedir.

Diasporaların ayırt edici özellikleri şunlardır:

1. Köklerin bulunduğu konumdan en az bir ya da iki konuma dağılma;
2. Ortak anavatan anılarını, hayallerini ya da efsanelerini canlı tutma;
3. Ev sahibi ülke tarafından kabul edilmedikleri veya edilemeyecekleri inancı nedeniyle yabancılik hissetmeleri;
4. Anavatanlarının kendi gerçek vatanları olarak kabulü ve bir gün oraya geri döneceklerine olan inançları;
5. Kendi anavatanlarının korunmasına, gelişimine, güvenlik ve refahına adanmışlık ve
6. Anavatanlarıyla sürekli ilişkiler

Diaspora olma özelliğinin sınırlarını çizen bir başka tanıma göre; ülkesini ya da bölgesini zorunlu olarak ya da isteyerek terk eden her grup, başka bir bölgeye ulaşmayla birlikte otomatik olarak diaspora topluluğu özelliği kazanmaz. Diaspora bilincinin oluşması için anavatana bir eğilim veya göç ettiği ülkeye uyumda zorlukların olması gerekmektedir (Wilkoszewski, 2010).

Bu tanımlara bakıldığında Çerkezlerin klasik diaspora tanımına giren Diasporik bir topluluk olduğu düşünülebilir. Bu konuda Kaya’nın görüşü şöyledir:

“1864 yılından itibaren dalgalar halinde kara ve deniz yoluyla Osmanlı topraklarına gelen Çerkezler Bab-ı Ali tarafından Anadolu topraklarına, Balkanlar’a ve bugünkü Suriye, Ürdün ve İsrail (Filistin) topraklarına yerleştirilmiştir. Rus yayılcılığı sonucunda anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Çerkezlerin sürgün şeklinde nitelendirdikleri bu göçlerle Osmanlıya sığınan Çerkez nüfusunun bir milyonun üzerinde olduğu sanılıyor. Ayrıca zorunlu yolculuk sırasında pek çok insanın hayatını kaybettiğini eklemek gerekiyor. Bu tür bir zorunlu göçe tabi tutulan Çerkezler klasik bir diaspora özelliği taşırlar. Klasik diasporaların en belirgin özelliği ise anavatanlarına yönelik yönelişin ve geri dönüş eğiliminin daimi olarak devam etmesidir” (Kaya, 2006:231).

Diasporaların en önemli özelliklerinden biri, anavatanlarının kendi gerçek vatanları olarak kabulü ve bir gün oraya geri döneceklerine olan inançlarıdır;

Bu sorunun sorulmasındaki amaç Çerkezlerin kendilerini nereye ait hissettikleri, anavatan olarak nereyi kabul ettiklerini anlayabilmek, dolayısıyla diaspora özelliği gösterip göstermedikleri hakkında bilgi sahibi olabilmektir.

“Kendinizi tam olarak nereye ait hissediyorsunuz? Anavatan olarak gördüğünüz ülke hangisidir? (Kafkasya-Türkiye)” sorusuna aşağıdaki şekilde cevaplar vermişlerdir:

“Kendimi Türkiye’ye ait hissediyorum ama vatanımı Kafkasya’yı görmeyi çok istiyorum” (G.10, E, 66).

“Babam Kafkasya’dan gelme olduğu için oraya ait hissediyorum. Anavatanımız Kafkasya olarak biliyoruz.” (G.19, K, 74).

“Kendimi Şevketiye köyüne ait hissediyorum. Çünkü ailem ve arkadaşlarım burada” (G.6, K, 24).

“Türkiye’ye ait hissediyorum çünkü ben burada doğup büyüdüm. Türkiye bizim de anavatanımız. Atalarımız Kafkasya’dan gelmişler” (G.7, E, 18).

Yapılan görüşmeler sırasında Kafkasya’yı gezip görmeyi arzulayan Çerkezlere rastlanmış olmakla birlikte, Türkiye’den Kafkasya’ya geri dönmeyi düşünen birisine rastlanmamıştır. Bu sorunun sonucunda alınan cevaplara bakılacak olursa, Çerkezler buldukları topraklarda yaşamaktan memnunnlardır. Kafkasya’yı anavatan olarak görenler olsa da yaşadıkları köylere ve Türkiye’ye ait hissedener büyük çoğunluktaadır. Bunun yanı sıra anavatan olarak Kafkasya’yı gören ve kendini tamamen oraya ait hissedener Çerkez göçmenlerin varlığından da söz etmek mümkündür.

• Kafkas göçmenleri, kendilerini dışa karşı Çerkez olarak tanımlasalar da kendi aralarında boy adları ön plana çıkmaktadır. Katılmış olduğumuz toplantılarda gözlemlenen en önemli konulardan biri buydu. Yeni tanışan iki Çerkez’in birbirine sordukları ilk soru “hangi boydansın” oluyor. Görüşme yapmak için tanıştığımız Çerkezlerin hemen hepsi Çerkez olduğumuzu öğrendikten hemen sonra tarafımıza da aynı soruyu yöneltmişlerdir. “Hangi boydansın biliyor musun?” Çerkezlerde boy ve sülale isimleri önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmada yer verilen sorulardan biri de “Hangi Boydansınız?” sorusu olmuştur.

Tablo-3: Katılımcıların Ait Oldukları Boylar

Boy adları	Şevketiye	Sınırteke	Çeştepe	Toplam
Abzech	8 Kişi	3 Kişi	3 Kişi	14 Kişi
Şapsıh	2 Kişi	3 Kişi	4 Kişi	9 Kişi
Hatkoy	3 Kişi	3 Kişi
Petuvaş	1 Kişi	1 Kişi
Abhaza	2 Kişi	2 Kişi
Besleney		1 Kişi	1 Kişi

Şevketiye Köyü, yapılan görüşmeler sonrasında edinilen bilgilerden hareketle genellikle Abzeh ve Şapsıh boylarından olan Çerkezlerden oluşmaktadır.

Buna karşılık Sınıртеке Köyü ve Çeştepe Beldesi daha fazla boydan Çerkez’in bir araya geldiği heterojen bir yapı göstermektedir.

Çerkezler, Rus mezaliminden kaçıp Osmanlı’ya sığınan, yaralı tarihin izlerini taşıyan bir millettir. “1864 ve sonrasında Kafkas-Rus savaşları neticesinde Kafkaslar’dan iki milyon iki yüz bin kişi yerlerinden edilmiştir. Fakat bunların bir milyonu savaş esnasında, göç esnasında uğradıkları şiddet karşısında hayatını kaybetmiştir.” Balkanlara göç eden Çerkezlerin bir süre sonra Türkiye, Suriye ve Ürdün’e yerleştirildiği bilinmektedir. Rus Çarlık ordusu 21 Mayıs 1864 günü Soçi yakınlarında bir bölgede buluşarak Kafkasları boşaltmış olmalarını kutladılar ve bu tarihi savaşın bitişi ve Çarlık döneminin zaferi olarak andılar (Karpat’tan Akt. Aslan, 2005). Aynı tarih bugün Çerkezlerin/ Kafkas göçmenlerinin sürgünün yıldönümü olarak andıkları tarihtir.

Yapılan görüşmelerde yüzyıllar sonrasında vatanlarından uzakta yaşayan, hatta vatanlarını hiç görmeyen Çerkezlere sürgün konusu sorulduğunda, alınan cevapların ötesinde yaşlı genç hepsinin sürgünün izlerini hala taşıdıklarını ve anlatırken hüznlendiklerini görmek mümkündür. Öyle ki, atalarının çektiği acıyı, verdikleri mücadeleyi yüzyıllar sonrasında böyle derinden hissediyor olmaları, “Kurtuluş Mücadelelerinin” kuşaktan kuşağa nasıl aktarılabildiğini ve yaşanan acının tek bir yürekle nasıl hissedilebileceğini çok net olarak göstermektedir.

4.3. Göç Süreci ve Sürgün Deneyimleri/Hikayeleri

Katılımcı gruba “1864 Kafkas Sürgünü hakkında bildiklerinizi anlatabilir misiniz? Sizin göç hikayeniz nasıl? İlk olarak bulunduğunuz yere mi göç ettiniz?” sorusunu şöyle cevaplamışlardır:

“Rus- Çerkez Savaşı sonrasında Atalarımızın deniz yoluyla Karadeniz üzerinden Anadolu topraklarına geldiğini biliyorum” (G.24, E, 24).

“1864 yılında savaş dolayısıyla zorunlu olarak Anadolu’ya göçler yapılmıştır. Göç eden kişi sayısı 1 milyon kişinin üstündedir. Göçler küçük gruplar halindedir. Hava koşullarından dolayı çok insan hayatını kaybetmiştir. Kafkasya→Samsun→Bulgaristan (BurgazLimanı)→Yunan Adaları→Kuşadası’ndan başlayarak Afyon Dinar’a kadar köylere sülaleler olarak yerleştirilmişlerdir. Bu bilgiyi (Osman Çelik – Genar) kitabından edindim” (G.8, E, 46).

“Tek bildiğim atalarımızın savaş yüzünden Türkiye’ye göç ettiği”(G.5, E, 12).

“Göç hakkında bilgim yok” (G.11, E, 22).

Sınırteke Köyünden Canan Hanım’a (68) aynı soruyu sorduğumuzda derin bir iç çekerek bildiklerini şöyle anlatmıştır:

“Bana anlatılan hikaye çocukluğumdan beri üzer beni kızım biz çok acı çektik Çerkezler olarak birçok akrabamızı kaybetmişiz. Kafkasya çok güzel mis gibi havası olan bir yermiş Ruslarla o savaş olmasaydı belki biz bugün Kafkasya’da olacaktık Türkiye’de yaşamaktan memnunum yanlış anlama ama yine de orası bizim kendi topraklarımızdı. Ben sürgünü babamın anlattıkları kadarıyla biliyorum. Çok zor şartlarda gelmişler. Babam ortaokulu orada okumuş, saklana saklana ormanlarda yürüyerek gelmişler. Amcalarım orada kaldı diye ağlardı babam. Ailenin bir kısmı orada kaldı. Birden bastırdılar, evleri yaktılar. Öylece çıkıp kaçmışlar. Kaçarken de yakınlarından kurtarabildiklerini yanlarına almışlar” (G.18, K, 68).

Yine Sınırteke Köyünden Edip Bey (65) sürgünle ilgili bildiklerini anlatırken, Çerkezlerle ilgili bilmediğimizi düşündüğü konularda da bilgi vermiştir.

“Arşivlerde yazılanları biliyoruz. Rusların baskınından dolayı kaçma ve sürülme dolayısıyla gelindi. Dedem çocukluğunda gelmiş. Çok zor şartlarda geldiklerini bölüm bölüm yerleştirildiklerini anlatırdı. Dedem ilk geldiğimizde iyi niyetli karşılanmadık. Daha sonra Çerkezlerden faydalanmak için demiryollarına yerleştirildik. Yunanlılarla olan problemlerden dolayı, Çerkezleri demiryolları üzerine savaşmaları için yerleştirdiler diye buraya ilk geldiği zamanları anlatırdı. Anneanne tarafım Şevketiye’ye, dede tarafım Sınırteke’ye yerleştirilmiş sonra evlenince Sınırteke’de yaşamaya devam etmişler” (G.17, E, 56).

“21 Mayıs tarihinde Rusların baskısından dolayı göç ettiklerini biliyorum” (G.4, K, 21).

“Sürgün, harbin devam etmesi Osmanlı’nın bizi kabul etmesiyle İstanbul’a deniz üzerinden ilk olarak gelinmiş. Sonuçta bir sonraki göçümüz Ege Bölgesi. Aydın Merkez Şevketiye Köyümüze gelen ilk kişinin ismi Şevket olmasından dolayı köyün ismi Şevketiye olarak kalmıştır” (G.10, E, 66).

1864 Kafkas Sürgünüyle ilgili sorulan bu soruya verilen cevaplar ışığında, yaş değişkenine bakılarak 40 yaş ve üzeri bireylerin Sürgün konusunda daha fazla bilgiye sahip olduklarını gözlemlemek mümkün olmuştur. Çerkezler yaşadıkları sürgünü unutmamışlar ve hala her 21 Mayıs gününü sürgünü anma günü olarak idrak etmektedirler.

4.4. Mekan Aidiyeti ve Birlikte Yaşam

Araştırma süresince merak edilen bir başka konu da Çerkezlerin şu an buldukları yerleri değiştirmemelerinde etkili olan nedenler olmuştur. Aynı etnik gruptan bireylerle bir arada yaşama isteğinin bu durum üzerinde etkili olup olmadığını anlamak ve yaşadıkları yeri değiştirme konusundaki düşüncelerini öğrenmek üzere sorulan “Oturduğunuz mahalleyi/köyü tercih etmenizde etkili olan nedenler nelerdir? Çerkezlerle aynı bölgede birlikte yaşama konusundaki düşünceleriniz nelerdir, oturduğunuz yeri değiştirmek ister misiniz?” sorusuna şöyle cevaplar vermişlerdir:

“Bu köyde dünyaya geldik, çevremiz bu köyde, malımız mülkümüz her şeyimiz burada. Çerkezlerle birlikte yaşama konusuna saygı duyuyorum, köyümün insanını seviyorum. Her şeyimizi paylaşabiliyoruz. Yaşadığım yeri değiştirmeyi kesinlikle istemem” (G.10, E, 66).

“Aynı kültürü aynı dilimizi kullandığımız için Çerkezlerle bir arada olmaktan memnunum. Başka bir yerde yaşamak istemem” (G.17, E, 56).

40 yaşında olan ve Sınırteke’de yaşayan Haluk Bey Çerkezlerle birlikte yaşama konusunda özellikle akrabalık ilişkilerini dile getirmiştir. Çerkezler için akrabalık bağları önemlidir, bu yüzden “başka yerde yaşamak istemiyorum” şeklinde yaşadığı yerden memnuniyetini dile getirmiştir.

Akrabalarını ve dolayısıyla kendi soyunu bilmek bireyin kendini kimliklendirmesinde önemli bir yere sahiptir. Aynı etnik gruba ait olan bireyler arasında gelişen “biz” duygusu, bireylerin gündelik yaşam pratikleri ve dışı karşı kendilerini tanımlamalarında, kim olduğunu kolektif bir kimlik temelinde açıklamalarında oldukça etkilidir.

“Çerkezlerle aynı yerde yaşamak her yönden güzel. Yardımlaşma yapılır. Çerkezlerde hasta olana kadın da olsa erkek de olsa küslük bile olsa yardım edilir. Ben yıllardır bu köydeyim artık yaşlandım başka yerde yaşayamam ki. Burada bir şey olduğunda komşular bana hemen yardım ediyor kızım. Komşularımdan Çerkezlerden çok memnunum”(G.16, K, 80).

Aynı etnik gruba ait olmak, yardımlaşmak konusunda alınan cevaplar Pakize Hanım’ın davranışları sonrasında daha iyi anlaşılmıştır.

“Çerkez olmayanlar da bizi çok iyi tanırlar. Çerkez mahallesini seviyorlar. Kız alıp verirken de iyi olarak tanımlarlar”(G.18, K, 68.)

Farklı etnik grupların bir arada yaşamaları evlilik pratiklerine de yansımıştır. Sınırteke Köyünde Türk ve Çerkez Mahalleri ayrı olsa da, görüşmelerde de dile getirildiği üzere, Çerkezlerle köyde yaşayan Türkler arasında kız alıp verme konusunda, ilişkiler akrabalık bağlarıyla pekiştirilmiş.

4.5. Kültür ve Geleneklerin Devamı

Çerkez kimliğinin bir etnik kimlik olmasının yanında, kültürel bir kimlik olarak da varlığını devam ettirdiği durumlarda bir arada yaşamak; sosyal bir dayanışma ağı oluşturmak ve kültürün devamlılığı açısından önemlidir. Bu bağlamda; Çerkez göçmenlere “Kültürünüzün (gelenek/göreneklerinizin) devam etmesini istiyor musunuz? Bu konuda bir çabanız var mı? Bir arada yaşamayı kültürünüzün devamlılığı açısından önemli görüyor musunuz? Geleneklerinizin zaman içerisinde değişikliklere maruz kaldığını düşünüyor musunuz?” soruları yöneltmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır:

“Kendi kültürümüzden insanlarla bir arada olmak, büyüklerle konuşmanın güzel olduğunu düşünüyorum. Kültürün devamı için bir çabam yok. Jenerasyon farkı olabilir ama çok yorum yapamıyorum”(G.11, E, 22).

Sınırteke Köyünden Edip Bey (65) kendi köyüyle ilgili olarak şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Gelenek görenekler burada pek yok. Çerkez düğünü, Çerkez eğlencesi pek yapılmaz. Eskiye göre çok değişiklikler var. Gençler gelenek görenekleri kendi kültürlerini pek bilmiyorlar ve devam ettirmek için çaba göstermiyorlar. Bu bizim için üzücü bir durum maalesef” (G.22, E, 50).

“Kültürümüzün devam etmesini isterim. Bu konuda bana bir görev verilirse seve seve yaparım mesela dernek çok fazla toplantı şenlik yapmıyor Aydın’da, halbuki konuşulup iş bölümü yapılırsa biz kadınlar hepimiz bir şeyler hazırlarız bu şenlikler için ya da köyde dernek yararına ufak yardımlar da toplanabilir ama bunların hiçbiri yapılmıyor. Bizlere söyleseler her şeyi hazırlardık. Dernek için her şeyi yaparım. Biz evimizde kendi kültürümüze devam ediyoruz. Adetlerimizin devam etmesi için bizde birlikte, aynı yerlerde yaşamak önemli. Eski örf ve adetler maalesef kalmadı. Gençlerde eski saygı yok. Bizim çocukluğumuzda karşıdan karşıya geçerken büyüklerin önünden geçmez beklerdik. Babam bile evin en küçüğü sofraya gelmeden yemeye başlamazdı. Çerkez olmayan bazı arkadaşlarım ne biçim adetleriniz var derlerdi. Şimdikiler kimseyi beklemiyor; kim erken oturursa sofraya yemeğe başlıyor; en basitinden sofradaki saygı artık yok maalesef” (G.1, K, 51).

Aydın Kafkas Derneği Başkanı Şevketiye Köyünden Hayrettin Yalım (66). Hayri Bey gerek Şevketiye gerekse Sınırteke Köyü’nde görüşmelerde araştırma boyunca irtibat halinde olunan bir kişidir. Kendisine yöneltilen bu soruya cevabı şu yönde olmuştur:

“Dernek yöneticiliği ve elimden geldiğince toplumumuza kendi lisanımızı kazandırmak için çabalıyorum ve gurur duyuyorum Köyde şenlikler düzenliyoruz. Geçen sene gençlerin ve çocukların ilgisini çekmek adına “Uçurtma Şenliği” dediğimiz bir Çerkez şenliği düzenledik. Belediye başkanımız Özlem Çerçioğlu bu şenliğe katılmıştı. Dernek üyeleriyle toplantılar yapıyoruz. Birarada yaşamak önemli, her şeyden önce saygı ve sevginin olduğu bir ırkız. Bir arada yaşamak bunu pekiştiriyor. Aile ve fert olarak gelenek-göreneklerimizi devam ettirmeye çalışıyoruz” (G.10, E, 66).

Geleneksel kültürün devamlılığı noktasında; halk oyunları, düğün ve cenaze törenleri de her toplumda önemli bir yere sahiptir. 12 yaşında bir çocuktan alınan cevaplar oldukça ilginçtir. Kültür, gelenek-görenek denildiğinde bunu halk oyunları ile yorumlaması farkında olarak veya olmadan halk oyunlarının kültürel bir simge özelliği taşıdığını düşünmemize neden olmaktadır:

“Evet abla, kültürün devam etmesini istiyorum ve düğünlerde hep Çerkez oyunu oynuyorum. Geçmiş pek bilmediğim için bir şey diyemem değişip değişmediğini bilmiyorum, ama günümüzden memnunum” (G.5, E, 12).

4.6. Evlilik Pratikleri

Yapılan araştırmada önem arz eden bir başka husus da evlenme pratikleri olmuştur. Aile kurumu üzerinde, aynı etnik gruba ait olmanın Çerkez göçmenler üzerinde ne derece etkili olduğunu anlamak adına görüşmecilere şu sorular yöneltilmiştir: “Evli misiniz? Evli iseniz eşiniz Çerkez mi? Çerkez değil ise, eşinizin farklı bir etnik gruptan olmasının gündelik yaşantınıza yansıyan farklı yönleri var mıdır? Bekar iseniz evleneceğiniz kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir? Çocuklarınızın evleneceği kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir?”

“Ben bekarım. Evleneceğim kişinin Çerkez olması kesinlikle önemli, Çerkez kızları çok güzel olurlar, saygı ve sevgi konusunda çok dikkat ederler. Bu yüzden evleneceğim kişi Çerkez olsun isterim. İleride çocuklarım olursa illaki Çerkez biriyle evlenin demem” (G.2, E, 21).

“Evliyim. Eşim de Çerkez, bu benim için önemli bir konu, çocuklarımın da Çerkez ile evli olmasını isterim. Bir kızım bir oğlum var, damadım da Çerkez, Çerkez bir gelinim olsun isterim. Bizim zamanımızda Çerkez olmayan biriyle evlenmek pek hoş karşılanmazdı. Ama şimdiki bu çok fazla önemsemiyor. Halbuki Çerkez biriyle evli olmak daha güzel düğünlerimiz, adetlerimiz, dilimiz aynı, anlaşmak çok kolay oluyor. Çünkü Çerkezlerin bazı adetleri katıdır. Çerkez olmayan biri bizim adetlerimize yaşam tarzımıza uyum sağlamakta zorlanabilir. Yemeklerimizi bilmez, bizim kendimize özgü yemeklerimiz var. Bunlar kültürümüzün, gelenek-göreneklerimizimizin devamı için önemli” (G.10, E, 66).

“Evet evliyim. Eşim Çerkez değil. Gündelik yaşantımızda farklılıklarımız oluyor, eşim Arap kökenli olduğundan, onlarda da saygıya çok önem verildiğinden pek sorun yaşamadık. Ama Çerkez birisiyle evlenmek daha farklı olurdu. Çocuklarımın Çerkez birisiyle evlenmesini isterim” (G.17, E, 56).

“Bekarım. Evleneceğim kişinin Çerkez olup olmaması benim için farketmez” (G.12, E, 40).

“Evliyim. Eşim Arnavut Göçmeni, farklı etnik gruptan olmamız gündelik hayatımızı pek etkilemiyor. Çocuklarıma da illaki Çerkez birisiyle evlenin demem” (G.20, E, 65).

“Evli değilim. Evleneceğim kişinin Çerkez olup olmaması benim için önemli değil. Eskiden Çerkezlerle evlenmek önemliymiş ama günümüzde bu çok önemsenmiyor. Çocuklarım olduğu zaman onlara illaki Çerkez ile evlenin diye baskı yapmam” (G.23, K, 24).

Aydın’a (2009: 65) göre “bir etnik grubu ayırt eden, tek başına yeterli olmayan ama kesin ölçütlerin başında o grup içindeki içevlilik yahut *çe alma* geleneğinin tavizsiz biçimde uygulanması ya da bu törenin dışına çıkanların dışlanması gelmektedir.” Her ne kadar bir kural olmasa da Çerkezler arasında da grup içi evlilik olarak “Çerkez ile evlenme” teşvik edilen bir tercihtir. Evlilik türüdür. Çerkez etnik kimliğini bir kimlik olarak benimsemiş olanlar bu kimliğin sürekliliğinin sağlanmasının ve Çerkezlerin asimile olmamasının ilk önce bu grup içi evlilik yoluyla sağlanabileceğini en azından asimilasyon sürecini yavaşlatabileceğini düşünmektedirler.

Yapılan görüşmelerde, 18-20 yaş arası bireyler, eş seçiminde Çerkez olma koşulunu çok fazla aramazken, özellikle 40 yaş ve üzeri bireyler gerek eş seçiminde gerekse çocuklarının eş seçimlerinde Çerkez olmanın önemli olduğunu görüşünü savunmaktadırlar. Görüşme yapılan bireylerin büyük çoğunluğu “çocuklarınızın evleneceği kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir?” sorusuna, “kiminle evlenmek isterlerse onunla evlenmeliler” cevabını verirken, kendi eş seçimlerinde, eşlerinin Çerkez olmasına daha çok dikkat etmişlerdir. Bu durum Çerkezlerin evlilik pratiklerinde, ya da grup içi evlilik konusundaki düşüncelerinde zaman içerisinde birtakım değişiklikler olduğunu göstermiştir.

4.7. Çerkez Grupların Kendilik Kimliği

Barth (2001) etnik grupların kültürel özelliklerinden ve grup üyelerinin sahip oldukları benzerliklerden çok başka etnik grupları kendilerinden ayıran, aralarındaki sınırlara vurguda bulunur. Kültür ve etnik kimlikler değişken özelliğe sahipken, sınırlar kimi zaman zayıflayıp kimi zaman güçlenseler de, sınırlar arasında geçişler olabilse de sınır sabit kalır ve etnik grubun devamlılığının güvencesi bu sınırlardır. Bu bağlamda; şu sorularla Çerkezleri diğer etnik gruplardan ayıran kültürel ve fiziksel özellikler olup olmadığı öğrenilmek istenmiştir: “Hayat tarzınız, yaşam pratikleriniz Çerkez olmayanlara göre farklı mıdır? Çerkezleri diğer insanlar arasında ayırt edebilir misiniz? Hangi özellikler bu ayrımı yapmanızda etkili olmuştur?”

“Tabi ki de farklı, bizler büyüklere saygı küçüklere sevgi ile yetiştik. Diğer insanlardan her zaman farklıyız. Çerkezleri konuşmalarından ayırt edebilirim. Gençlerde bu ayrımı yapmak daha zor, fakat yaşlıların konuşmalarındaki vurgu Çerkez olduklarını hemen gösteriyor. Bizim gırtlak yapımız biraz daha farklı, Çerkezce konuştukları için Türkçe konuşurken de o vurgular ve sesleri çıkartırken direk belli oluyor” (G.8, E, 46).

“Farklılıklar var tabi ki, büyüklerin söylediği şeyler bizim için çok önemli Çerkezlerin kendine göre kuralları vardır. Bu kurallara Xabze denir ve herkes mutlaka kurallara uyar. Çerkezleri direkt ayırt ederim, kan çekiyor, bu konuda hiç yanılmam” (G.10, E, 66).

“Tabi farklı, 13 sene Muğla’da yaşadık biz. Orası ve Şevketiye arasında çok fark var. Burada kendi kültürümüzü yaşayabiliyoruz, oyunlarımızı oynayabiliyoruz. Bazı yerlerde belli oluyor. Konuşmalarından belli olur, otobüste yaşlı bir amca ile teyze kendi aralarında Çerkezce konuşuyorlardı, ben Çerkezce ne söylediklerini anlamadım, ama Çerkezce konuştuklarını hemen anladım. Arkama dönüp Çerkez misiniz? diye sordum, sonra ben de Çerkez’im dedim, otobüste yolculuk esnasında nereli olduğumuzu, hangi boydan olduğumuzu konuştuk” (G.2, E, 21).

“İllaki farklılıklar var. Çerkezlerin kendilerine özgü özellikleri örf ve adetleri vardır. Bu anlamda her toplumun kültürü farklıdır sonuçta. Birisinin Çerkez olduğunu anlayabilirim. Bazen konuşmasından bazen de yüz yapısından anlayabilirim. Çerkezlerin bir kısmında gözler de biraz çekiklik vardır. Mavi gözlü, sarışın Çerkezler de var, ama her zaman renkli gözlü de olmaz dediğim gibi bazı Çerkezlerin gözleri çekik olur. Çerkez kadınları çok güzel ve asil olurlar. Biz çok asil bir milletiz, bu asalet oyunlarımıza da yansımış, izlerken tüylerimiz diken diken olur. Her defasında heyecanlanırsınız” (G.17, E, 56).

“Farklılıklar var. Çerkezlerin kendilerine göre adetleri vardır. Yemek kültürümüz, folklorümüz, düğünlerimiz her şey farklıdır. Mesela Çerkez düğünleri çok farklı olur. Köyün gençleri sabaha kadar Çerkez oyunu oynarlar, gençlerin düğünden bir gün önce yaptığı bu eğlencede evliler bulunmaz, yalnızca bekar gençler olur. Erkeklerin ve kızların başında birer tane “thamade” bulunur oyunda oynamak isteyen herkesi sırayla oyuna katar. O sıra vermeden kimse oyuna çıkmaz aynı zamanda düğünlerde kaşenlik olur, bir gencin bir kaşeni (bugünkü anlamda sevgili) olur ve her oyuna kendi kaşeni ile çıkar. Çerkez toplumunda Xabze denilen kurallar

vardır. Bu kurallara uyulur. Yapılan araştırmalarda yüzyıllar öncesine kadar bile hapisanesi olmayan tek millet olarak anlatılır Çerkezler. Herkes Xabzeye uyduğu için kurnalsızlık olmaz veya suça yönelmezler. Büyüklere ve erkeklere karşı saygı çoktur. Eskilerden hatırlıyorum, bizim mahallede yaşlı bir teyzemiz vardı, küçük bir erkek çocuk bile yoldan geçse hürmeten ayağa kalkardı. Şimdilerde belki bu kadar olmasa da yine saygı konusu Çerkezlerde çok önemlidir. Çerkezleri, davranışlarından, konuşmalarından, sima olarak belirli özelliklerinden genellikle ayırt edebilirim” (G.17, E, 56).

“Xabze” kavramını açıklayabilmek için öncelikle Çerkezlerde birey ve toplum ilişkisine dair en temel ilkenin bilinmesi gerekir. Çerkezlerle ilişkin kaynaklarda ve Çerkezler arasındaki yaygın görüşte Çerkezlerin toplumsal yaşamında “birey toplum içindir” anlayışının hakim olduğu şeklinde bir görüş yaygındır. Bu anlayışa göre birey davranışlarından tek başına sorumlu değildir, bireysellik asgari düzeyde olup, kişi hemen her toplumsal ortamda ailesini ve sülalesini temsil eder; bu düşünce doğrultusunda davranış, üslup sergiler. Çerkezlerin toplumsal yaşamlarına çok kısa süre için bile katılmış bir kişi hemen Xabze kavramıyla tanışır. Çerkez toplumlarının çoğu zaman ‘Xabze Toplumu’ olarak adlandırılmaları bu kavramın önemi hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Yazılı olmayan bir takım hukuk, davranış, örf, adet kurallarını barındıran Xabze, Çerkezlerde toplumsal yaşamı belirleyen ve düzenleyen bir üst yapı niteliğindedir. Ancak bu kuralların yazılı olmaması kurumsal olmadığı anlamına gelmez. Xabze’nin hemen hemen tüm toplumsal durumlar için çıkarımsamalar yapılabilecek bir takım özgül müeyyideler ve sorumluluklara dair genel ilkeleri halk meclisi tarafından belirlenir ve herkes tarafından bilinir. Zorunlu göç öncesi Kuzey Kafkasya’daki Çerkez Topluluklarındaki toplumsal yapıya dair gözlemi sunan bir kaynakta Xabze’nin önemi ve işleyişi, görgü kuralları ile birlikte anılmakta ve yaşlılar meclisinin Xabzeyi işletmekteki önemi vurgulanmaktadır (Değirmenci, 2011: 23).

Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen veriler neticesinde Çerkezlerin büyük çoğunluğunun diğer etnik gruplarla aralarında fark olduğunu söyledikleri görülmüştür. Etnik kimliğin kültürel alana yansımalarının kuvvetli bir destekleyicisi olarak örf-adet, gelenek görenek, yemek kültürü, düğün törenleri ve folklorik yapılarını bu farklılıkların en temel unsurları olarak sıralamışlardır. Xabze kavramına vurgu yapan Çerkezler toplumsal düzen ve kültürel varlıklarının devamı noktasında bu kuralların belirleyici olduğundan bahsetmektedirler.

Aileler yeni kuşağa kültürünü dil aracılığı ile aktarır. Burada dil bir iletişim aracı olduğu gibi, bir toplumun-kültürün duyuş, anlayış ve kavrayış biçimidir. Bireyler başkaları ile iletişim kurmak için bir dil öğrenirken aynı zamanda o dilin yeşerdiği, geliştiği toplumun ahlak anlayışını, geleneklerini kısaca mental süreçlerini de öğrenir. Bu yüzden bir kültürün varlığını koruyabilmesinin en önemli aracı dildir ki, her kültür varlığını korumanın yolunun dilini korumaktan geçtiğini bilir. Doğal olarak tersi de söz konusudur: Bir kültürün erimesinin, yok olmasının yolu da o kültürün sahip olduğu dilin erimesinden geçer. Bu bazen zorla olur; o dilin konuşulması çeşitli şekilde cezalandırılır veya o dilin aktarılmasını sağlayacak kurumsal olanaklardan mahrum bırakılır. Bazen de siyasal-toplumsal yapı ve konjonktür o dili doğal asimilasyona uğratar. Örneğin alt kültürlerle ait dil ve şiveler piyasa ekonomisi için işlevsel olmadığı zamanlarda bireyler o dili öğrenmek için pek çaba sarf etmezler. Bu tür süreçlerin etkisini Türkiye'deki Kuzey Kafkasya kökenli Çerkez dil ve diyalektlerinde (şivelerinde) de gözlemek mümkündür (Aslan, 2005: 58).

4.8. Çerkezlerde Dil ve Kimlik

Kimliğin inşasında “dil olgusu” önemli bir yere sahiptir. Çerkezler dışı karşı konuştukları dili “Çerkezce” veya “Adigece” olarak tanımlamaktadırlar. Ancak boylar arasında farklılıklar, kendi içlerinde dilsel bir takım farklılıkların olduğuna da işaret etmektedir. Çerkezlerin “anadil ” konusundaki görüşlerini, Çerkezce konuşma noktasındaki tutumlarını anlayabilmek için şu sorular sorulmuştur: “Kendinize özgü bir diliniz var mı? Çerkezce konuşmayı biliyor musunuz? Anadil olarak kabul ettiğiniz dil hangisidir? Gündelik yaşantınızda daha çok hangi dili kullanmayı tercih ediyorsunuz?”

“Evet kendi dilimiz var. Ben elimden geldiğince Çerkezce konuşmaya çalışıyorum. Anadilim Türkçe tabiki, Türkiye’de yaşadığımız için anadil olarak Türkçe konuşuyoruz” (G.9, K, 51).

“Kendimize özgü bir dilimiz var ama anadilimiz Türkçe. Ben Çerkezce konuşamıyorum, fakat yanımda birileri konuştuğu zaman bütün konuşulanları anlayabilirim” (G.20, E, 65).

“Evet Çerkezce konuşabiliyorum. Genellikle aile içerisinde konuşuyoruz. Çerkezce bilen çok az olduğu için aile dışında konuşamıyoruz. Anadilimiz Çerkezce ama Türkiye’de yaşadığımız için Türkçe konuşuyoruz” (G.3, E, 20).

“Çerkezce konuşurum ama boylar arasında dil farklılıkları var. Eşimle farklı boylardan olduğumuz için bazı konuşmalarda birbirimizi anlamakta zorlanabiliyoruz. Anadilimiz Çerkezce fakat burada yaşadığımız için ev dışında Türkçe konuşuyoruz” (G.19, K, 74).

“Çerkezce konuşuyorum anadilimiz Çerkezce ama daha çok Türkçe konuşuyoruz. Eşim de Çerkez ama o Çerkezce konuşmayı bilmiyor. Sadece konuşulanları anlayabiliyor” (G.13, K, 73).

Yapılan görüşmelerde Türkiye’de yaşayan Çerkez göçmenlerin büyük çoğunluğunun anadil olarak Türkçeyi kabul ettiğini görmek mümkün. Bunun yanı sıra özellikle 40 yaş ve üzeri bireylerin büyük bir kısmı Çerkezce konuşmayı bilirken, yalnızca konuşulanları anlayan ancak konuşamayan bireyler de mevcut. Gençlerin ise büyük çoğunluğu Çerkezce bilmiyor, yine de küçük bir bölümü konuşmaya çalışıp konuşulanların bir kısmını anlayabiliyor. Çerkezler örf-adetler konusunda kültürel özelliklerini devam ettirirken, aynı devamlılığı dil öğrenme ve öğretme konusunda göstermemektedirler. Araştırma bölgelerinin heterojen yapısı Çerkezlerin dil konusunda yaşadıkları erozyonun nedenleri arasında sayılabilir.

4.9. Çerkezlerde Dernekleşme ve Kimlik

Kentsel alanda Çerkez kimliğinin yeniden üretilmesi sürecinde Kafkas Derneklerinin oldukça büyük bir rolü vardır. Çeştepe beldesi, Sınıртеке ve Şevketiye Köyünde yaşayan Çerkez göçmenlerin Kafkas Derneklerine üye olup olmadıkları da araştırmanın bir başka sorgulama alanı olmuştur.

Tablo-3: Katılımcıların Kafkas Derneklerine Katılım Durumu

	SINIRTEKE	ŞEVKETİYE	ÇEŞTEPE	Toplam
Üye Olan	1 Kişi	2 Kişi	3 Kişi	6 Kişi
Üye Olmayan	9 Kişi	8 Kişi	7 Kişi	24 Kişi
Toplam	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi

Şevketiye, Sınıртеке ve Çeştepe yerleşkelerinde yapılan görüşmeler sonrasında Aydın Kafkas Derneğine üye olan toplam 6 kişi bulunmaktadır. Dernek üyeliği ve dernek faaliyetlerine katılma durumunun Aydın özelinde çok etkin olmadığı görülmektedir. Aydın Kafkas Derneği aktif bir biçimde faaliyet göstermese de, belirli aralıklarla çeşitli faaliyet ve şenlikler düzenlemektedir.

Bu toplantı ve şenliklere katılım için dernek üyeliği aranmamaktadır. Aydın ve civarında yaşayan Çerkez göçmenleri bir araya getirmek bu toplantıların düzenlenmesinde temel amaçtır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma 1864 Kafkas sürgünü ile Anadolu'ya göçen Çerkezlerin, farklı kimlik versiyonları içerisinde kendilerini nasıl tanımladıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda araştırma sorularımızın ana muhtevasını “kimlik” sorgulamaları oluşturmuştur. Çerkezler, Rusya'nın büyük baskı ve saldırıları sonrasında çok zor şartlarda göç etmek zorunda kalmışlardır. Gemilere adeta istiflenerek yerleştirilmişler ve vatanlarından sürgün edilmişlerdir. Çerkez nüfusunun bir kısmı saldırılar esnasında hayatını kaybederken, büyük bir çoğunluğu da göç yollarında yahut yakalandıkları salgın hastalıkların neticesinde hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla Çerkezler için bu göç süreci ve sonrasında hatırlanan göç hikayeleri, acılarla dolu bir tarihi beraberinde getirmiştir. Çerkezler, uzun zaman kendilerini Çerkez olarak ifade etmekten çekinmişlerdir. Ancak günümüz toplumlarında bireylerin kendilerini tanımlarken etnik kimlik vurgularına sıkça yer verdikleri görülmektedir.

Aydın'ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde diğer etnik gruplarla bir arada yaşayan Çerkezlerin kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu oluşturduklarının sorgulandığı bu çalışmadan elde edilen veriler ışığında, bu üç Çerkez yerleşkesindeki bireylerin büyük çoğunluğunun kendilerini dışa karşı tanımlarken “Çerkez” kimliğini kullandıkları görülmüştür. Yaşadıkları bölgeler arasındaki farklılıklar, etnik kimlik tanımlamalarında aynı değişkenliği göstermemektedir. Üç bölgede eşit sayıda göçmenin bu soruya verdikleri cevaplar aynı doğrultudadır. Buradan hareketle Çerkezlerin kimlik konusundaki algılarının zaman ve mekan içerisinde büyük değişimler göstermediği sonucuna ulaşmamız mümkün görünmektedir.

Farklı kimlik söylemleri çerçevesinde Çerkezlerin Diasporik bir kimlik olup olmadıkları tartışılır bir konu olmuştur. Diasporaların en önemli özelliklerinden biri, ortak anavatan hayallerini canlı tutmalarıdır. Yapılan görüşmeler sonrasında Çerkez göçmenlerin büyük çoğunluğu anavatanları olarak Türkiye'yi gördüklerinden, kendilerini yaşadıkları yere ve Türkiye'ye ait hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bunun yanı sıra 1864 Kafkas sürgünü ve göç süreciyle ilgili hikayelerden de bahsetmişlerdir. Sürgünden bahsederken birçok kayıp verdiklerini, Rusların baskısından kaçarak Anadolu’ya geldiklerini vurguladıkları gözlemlenmiştir.

Araştırma bölgelerinden Çeştepe’de yapılan mülakatlar sonucunda, Çerkezlerin 1870’lerde ilk olarak bu bölgeye yerleştiklerini söylemek olasıdır. Bu yıllarda nüfuslarının oldukça yoğun olduğundan bahseden görüşmeciler, şu an yaşadıkları bölgede ancak 9-10 hane kadar Çerkez’in kaldığını ifade etmişlerdir.

Sınırteke köyü ise, Çerkezlerin, Türklerin ve diğer göçmenlerin bulunduğu üç farklı mahalleden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede daha çeşitli bir toplumsal yapıya rastlamak mümkündür.

Araştırma bölgelerinden Çerkez nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölge Şevketiye Köyü olarak ifade edilebilir. Bu bölgeye yerleşen Çerkezlerin önemli bir kısmı burada yaşamaya devam etmektedir. Farklı etnik grupların bir arada yaşamaya devam ettiği araştırma bölgelerinde, kültürel mirasın devamlılığı etnik kimliğin korunması sürecinde önemli bir ayrıntı teşkil etmektedir. Gelenek-görenek ve kültürün devamlılığı noktasında Şevketiye Köyü, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerine nispeten kültürel öğelere daha bağlıdır. Bunun en önemli nedeni olarak burada yaşayan Çerkez nüfusunun diğer bölgelere göre daha yoğun oluşu gösterilebilir.

Araştırmanın sorgulama alanlarından bir diğeri de kültürel özelliklerin, gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında araştırma bölgelerindeki bireylerin davranış pratikleri olmuştur. Bu noktada Çeştepe bölgesinde yaşayan Çerkezler gelenek göreneklerini pek devam ettiremediklerini dile getirirlerken, Sınırteke ve Şevketiye köylerinde bu pratiklerin daha çok aile içerisinde ve Çerkezler arasında devam ettirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Dikkat çeken bir diğer konu ise yaş dağılımlarına göre Çerkezlerin verdikleri cevaplar olmuştur. 40 yaş ve üzerindeki bireyler genç kuşağın gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında eski duyarlılığı göstermediklerine vurgu yapmışlardır. Bir arada yaşamının kültürün de devamlılığı açısından gerekli olduğunu düşünmektedirler; şu an buldukları yeri değiştirmeyi düşünmediklerini ifade etmişler ve Çerkezlerle bir arada yaşamının önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Örf ve adetlerinden bahsederken özellikle saygı

ve kurallara (Xabze) uyma noktasındaki duyarlılıklarının devam ettiğini belirtmişlerdir.

Araştırma bölgelerinde yaşayan Çerkezler eş seçimleri konusunda evlenecekleri kişinin Çerkez olmalarına özen göstermişlerdir. Ancak farklı etnik grupların bir arada yaşamaya başlamaları ve Çerkezler arasında akraba evliliklerinin hoş karşılanmaması gibi nedenlerden dolayı, çocuklarının eş seçiminde özgür olduklarını, mutlaka Çerkez biriyle evlenmeleri gerekmediğini dile getirmişlerdir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu evlilik pratiklerinde ve eş seçimlerinde kimlik konusunu bir sorun haline dönüştürmemektedirler. Gençlerde ise durum daha farklı bir eğilim göstermektedir. Gençlerin bu konu ile ilgili görüşleri genellikle “Eşimin Çerkez olması şart değil” şeklinde olmuştur. Farklı etnik gruplarla bir arada yaşamının sürdürülmesi Çerkezler ve diğer gruplar arasında evliliklerin sıkça yaşandığını göstermektedir.

Kimliğin önemli belirleyicilerinden biri olarak görülen dil konusunda elde edilen verilere göre ise 40 yaş ve üzeri bireylerin büyük çoğunluğu Çerkezce bilip konuşurken 12-30 yaş arasındaki bireylerin neredeyse tamamı Çerkezce bilmemekte ve konuşmamaktadırlar. Bu anlamda Çerkezler anadil olarak Türkçeyi kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

Araştırma Aydın’ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde sürdürülmüş, bu bölgede yaşayan Çerkezlerin kimlik algıları sorgulanmıştır. Araştırma bölgelerinde yaşayan Çerkezler kendilerini tanımlarken daha çok Çerkez kimliğini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak gelenek-görenek, dil ve kültürel özelliklerin devamlılığı noktasında yaşadıkları bölgelere uyum sağlayarak birtakım değişiklikler yaşadıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, H.Y. (2001). **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Tarihi Göç**, Birinci Baskı, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

Akyüz, J. (2008). “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, **Bilig Dergisi**, Sayı 46. s. 154-162.

Alankuş, S. (1998), “Demokratik Bir Kimlik Stratejisi Olarak Çerkeslik, Kafkas Dernekleri Federasyonu”, info@kafkasfederasyonu.org.

Andrews, P.A. (1992) **Türkiye’de Etnik Gruplar**, (Çev. M. Küpüşoğlu), 1. Baskı, İstanbul, Ant Yayınları.

Aslan, C. (2005), **Doğu Akdeniz’deki Çerkesler**, Adana, Kafkas Kültür Derneği Yay.

Avagyan, A. (2004). **Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye’nin Devlet –İktidar Sisteminde Toplum ve Göç**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Ayata, A.G. (1991). “Gecekondularda Kimlik Sorunu-Dayanışma Örüntüleri ve Hemşerilik”, **Toplum ve Bilim**, 1991 Kış, Sayı. 51-52.

Barkan, Ö. Lütfi, (1953-1954), “Osmanlı imparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.15, S. 1-4, s.209-237.

Berzeg, N. (1996). **Çerkez Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri**, Ankara, Takav Matbaacılık.

Bilgin, M. (2007.) **Doğu Karadeniz; Tarih, Kültür, İnsan**, İstanbul, Ötüken Yayını.

Bolat, Semra (2015), “Aydın’ın Üç Çerkez Yerleşiminde Etnik Kimlik Araştırması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). **Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri** (Çev: B. Bal ve İ. Akbulut), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cohen, R. (1997), **Global Diasporas**, London, UCL Press.

Connolly, W. (1995), **Kimlik ve Farklılık**, Çev. F. Lekesizalın, İstanbul, Ayrıntı Yayını.

Erdem, T. (2010). “1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgınlar”, **‘146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve Sürgün’ Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 6-7 Aralık.

Eriksen, T. H. (1993) **Ehnicity and Nationalism**, London, Pluto Yay.

Erkan, S. (2005). “Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği”, **Nart Dergisi**, Sayı.43, (Mayıs-Haziran 2005), s. 9.

Friedman, J. (1996), “Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri”, A. Topçuoğlu ve Y. Akay (der.), **Postmodernizm ve İslam; Küreselleşme ve Oryantalizm**. Çev. B. Peker, Ankara, Vadi Yayını, s.81-111.

Giddens, A. (2008), **Sosyoloji**, Çev. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları.

Gönülal, Ö. (2007), **Sanat Kavramı ile İç Göç İlişkisi Üzerine Düşünceler**, 03.01.2010, www. sanat teorisi.com.

Güngör, E. (1999), **Dünden Bugünden Tarih, Kültür ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötügen Yayıncılık.

Hayır, M.(2004) “Göç ve Göçe Bağlı Olarak Meydana Gelen Sosyo-Kültürel Değişimler”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 7, s. 240–256.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (Der.) (1999), **Bilânço’98, 75 Yılda Köylerde Şehirlere, Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları..

İçduygu, A. Sirkeci, İ. ve Aydıngün, İ. (1998), “Türkiye’de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, Ed: A. İçduygu, **Türkiye’de İç Göç**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Karpat, K. (2010). **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları.

Kaya, F. (2006). “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti (XV. XVI. Yüzyıllar)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Ankara).

Kırzioğlu, F. (1993), **Osmanlılar’ın Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, TTK Yayını.

Koca, S. (2006), “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Türkler**, Cilt 1, s: 651-656. Cilt Ed.: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, , Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Kumuk, T. (1992). “Çerkezlerin Türkiye’ye Sürgünü”, **ADIG-Kültür Tarih Dergisi**, Çev. Murat Papsu, Sayı 3, s.88-89.

Kurtoğlu, A. (2005), “Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşerilik ve Bir Hemşerilik Mekanı Olarak Dernekler”, **European Journal of Turkish Studies**, <http://www.ejts.org/document375.html>

Mccarthy, J. (1998), **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi,

Mutluer, M.(2003), **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, İstanbul, Çantay Kitabevi.

- Namitok, A. (2003), **Çerkeslerin Kökeni** (Çev. A. Çeviker), Ankara, Kaf-Dav Yayınları.
- Saydam, A.(1997), “Osmanlılarda Kefalet Usulü”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 164, s. 4-6.
- Sencer, M. (1989), **Toplum Bilimlerinde Yöntem**, İstanbul. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Somerson, S. (2004), **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tayfur, K.(2008), “Kosova’nın Kayıp Çerkezleri”, **Atlas Dergisi**, Sayı. 179, s. 107-111.
- Tekeli, İ. (2007), “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, **Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri**, Der: Kaya, A.; Şahin, B., Göç Çalışmaları 7, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. s.447-473.
- Teksen, A. (2003), **Kentleşme Sürecinde (Bir Tampon Mekanizma Olarak) Hemşerilik, Ankara’daki Malatyalılar Örneği**, Ankara, DPT Yayınları.
- Toros, Aykut.(2008). “Önsöz”, Nakanishi, H. vd., **Sorunlu Bölgelerde Göç**, Çev: Nihal T. Yağcıbaşı, 1.Baskı, Ankara, Global Strateji Enstitüsü.
- T.C Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGM), (2010), **Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara.
- Türkdogan, O. (1996). **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, Turhan Yayınları Ankara.
- Uguz, S., Bilgen, İ., Yerlikaya, E. E. ve Evlice, Y.E. (2004), “Göç ve Göçün Ruhsal Sonuçları”, **Ç.Ü. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi**, C. 13.
- Wilkoszewski, T. (2010), “Dönüşmekte Olan Siyasi Kimlikler: Türkiye’deki Doğu Türkistan-Uygur Diasporası”, **Türkiye’ye Uluslararası Göç**, (Ed: B. Pusch ve T. Wilkoszewski) (Çev: M. Özbatır), İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 251-280.
- Yalçın, C. (2004), **Göç Sosyolojisi**, Ankara, Anı Yayıncılık.